

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
FILOLOĢIJAS FAKULTĀTE
LATVIEŠU LITERATŪRAS KATEDRA

KAĶIS LATVIEŠU FOLKLORĀ
TRADICIONĀLOS UN MŪSDIENU PRIEKŠSTATOS

BAKALaura DARBS

Autore – Linda Podajurova,
LU Filoloģijas fakultātes
Baltu filoloģijas
bakalaura studiju programmas
3.kursa studente
Studenta apliecības numurs: 040038
Zinātniskā vadītāja –
prof. Janīna Kursīte-Pakule

Rīga 2007

Anotācija

Kaķis latviešu folklorā tradicionālos un mūsdienu priekšstatos

Darba izpētes priekšmets ir mājas kaķis (*Felis catus*) latviešu folklorā tradicionālos un mūsdienu priekšstatos. Latviešu folklorā kaķis ir bieži sastopams personāžs, bet lielāka vērība latviešu folkloristikā tam nav pievērsta. Lai izzinātu, kāda nozīme kaķim ir tradicionālos folkloras priekšstatos, tiek interpretēti dažādu folkloras formu – pasaku, ticējumu, mīklu un teiku – teksti. Balstoties uz autores veiktās aptaujas rezultātiem, tiek analizēts un salīdzināts, kādi priekšstati par kaķi joprojām funkcionē mūsdienās un kas mainījies. Tiek secināts, ka priekšstati atspoguļo ne tikai kaķa būtību. Kaķa tēls stāsta arī par procesiem, kas notiek sabiedrībā.

Atslēgas vārdi: cilvēks, folkloras, kaķis, tradicionāls, mūsdienu, priekšstats

The cat in Latvian folklore: traditional and contemporary interpretation

The research object of the work is a domestic cat (*Felis catus*) in Latvian folklore in traditional and contemporary interpretation. The character of cat often occurs in Latvian folklore but it does not get greater attention in the Latvian folkloristics. In order to find out the meaning of a cat in the traditional perception of folklore, different forms of folklore like fairy-tales, beliefs, riddles and legend are interpreted. The results of authoress managed inquiry makes a basis for analyzing and comparing what notions about the cat are still functioning and what has changed. The conclusions are that notions about the cat display not only its nature but also narrate about processes that take place in society.

Keywords: a human, a folklore, a cat, traditional, contemporary, notion

Satura rādītājs

Ievads.....	4
1. Kaķa ceļš pie cilvēka	
1.1. <i>Cilvēks un dzīvnieks</i>	6
1.2. <i>Pieradināšana</i>	8
1.3. <i>Kaķis Latvijas teritorijā: Ķentes pilskalna liecība</i>	10
2. Kaķis latviešu folklorā tradicionālos priekšstatos	
2.1. <i>Kaķis izcelšanās teikā</i>	12
2.2. <i>Kaķis mīklu minēšanā</i>	15
2.3. <i>Kaķis pasakā</i>	17
2.4. <i>Kaķis triksters</i>	20
2.5. <i>Kaķis ticējumos</i>	27
2.6. <i>Kaķis buršanā</i>	32
3. Kaķis latviešu folklorā mūsdienu priekšstatos.....	36
Tēzes.....	47
Literatūras saraksts	49

Ievads

Bakalaura darba izpētes priekšmets ir mājas kaķis (*Felis catus*) latviešu folkloras tradicionālos un mūsdienu priekšstatos.

Darba uzdevums ir atklāt kaķa tēlu latviskajā pasaules skatījumā, mēģinot atbildēt uz jautājumiem, kāda nozīme tam piešķirta praktiskajā dzīvē un caur to – kādu lomu ieņēmis mītiskajos priekšstatos, un kā tie turpina pastāvēt mūsdienās.

Darbs nepretendē būt visaptverošs. Tā mērķis nav apzināt folkloras žanrus, kuros parādās kaķis, analizēt un konstatēt tādējādi dzīvnieka lomu latviešu folklorā vispār, bet gan no folkloras materiāla paņemt tikai to, kas autorei šķitis saistošāks darba idejas atklāsmē.

Darba pamatā ir ideja palūkoties uz mājas kaķa un cilvēka senajām, bet neviennozīmīgajām attieksmēm folkloras aspektā, pamatojumu atrodot arī vēsturnieku, arheologu, zoologu, antropologu un filozofu pētījumos un atzinumos.

Darbs sastāv no trijām daļām. Pirmo daļu ievada pārdomas par cilvēka un dzīvnieka attieksmēm no filozofiskā viedokļa. Tiek runāts arī par cilvēka un kaķa kopējā ceļa aizsākumu pasaules un Latvijas vēstures kontekstā.

Otro daļu var uzskatīt par galveno. Tā ietver piecas nodaļas ar folkloras tekstu – teikas, mīklu, pasaku un ticējumu – interpretāciju, kas atklāj tradicionālos priekšstatus par kaķi. Izmantotie avoti ir A.Ancelānes sakārtotās „Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas” (Rīga, 1991), „Latviešu tautas mīklas, sakāmvārdi un parunas” (Rīga, 1998), P.Šmita (pēc A.Lerha – Puškaiša un citiem avotiem sakārtotās un rediģētās) „Latviešu tautas pasakas” 1.sējums (Rīga, 1937) un elektroniskais resurss „Mākslīgā intelekta laboratorija” [www.ailab.lv/Latviešu_folklor/P.Šmits_„Latviešu_tautas_pasakas_un_teikas”_XV_sējumi_\(1925-1937\)/Pasakas_un_teikas/Zvēru_pasakas,_P.Šmita_„Latviešu_tautas_ticējumi”_2.sējums_\(Rīga,_1940\)_/](http://www.ailab.lv/Latviešu_folklor/P.Šmits_„Latviešu_tautas_pasakas_un_teikas”_XV_sējumi_(1925-1937)/Pasakas_un_teikas/Zvēru_pasakas,_P.Šmita_„Latviešu_tautas_ticējumi”_2.sējums_(Rīga,_1940)_/) (pamatā izmantots elektroniskais resurss „Mākslīgā intelekta laboratorija” [www.ailab.lv/„Latviešu_folklor”/„P.Šmits_„Latviešu_tautas_ticējumi”_IV_sējumi_\(1940_–_1941\)”_un_šķirkļis_„kaķis”_kur_informācija_identiska_ar_grāmatā_sniegto,_tāpēc_atsauces_netiks_norādītas\)_un_K.Strauberga_„Latviešu_buramie_vārdi”_1.,_2._sējums_\(Rīga,_1939,_1940\).](http://www.ailab.lv/„Latviešu_folklor”/„P.Šmits_„Latviešu_tautas_ticējumi”_IV_sējumi_(1940_–_1941)”_un_šķirkļis_„kaķis”_kur_informācija_identiska_ar_grāmatā_sniegto,_tāpēc_atsauces_netiks_norādītas)_un_K.Strauberga_„Latviešu_buramie_vārdi”_1.,_2._sējums_(Rīga,_1939,_1940).)

Trešajā daļā, rodot pamatojumu otrajā daļā gūtajās atziņās, mēģināts izsekot tradicionālā folkloras teksta turpinājumam mūsdienu latviešu folkloras priekšstatos par kaķi. Šai nodaļai kā avots izmantotas atbildes no autores veiktās aptaujas un plašsaziņas līdzekļos (televīzijā, laikrakstos un virtuālajā vidē) rastās informācijas. Intervijas veiktas laikā 2006. – 2007. g. elektronisku un drukātu anketu, kā arī formālu un neformālu sarunu veidā. Kopumā tika aptaujāti piecdesmit cilvēki. Respondentu dzimšanas gadi 1977. – 1987. (44 respondenti) un

1940. – 1957. (6 respondenti). Anketu atbildes darbā tiek citētas, saglabājot respondenta izteiksmi un vietām arī interpunkciju, ja autore to uzskatījusi par nepieciešamu domas atklāsmē (piemēram, izsaukuma zīmes utml.). Klāt aptaujātā/-ās citātam tiek norādīts vārds un uzvārda pirmais burts (vienam respondentam pēc paša izteiktās vēlmes norādīti tikai iniciāļi), dzimšanas gads, kā arī respondenta/-es norādītā dzimtā vieta.

Darbā izmantotas teorētiskās atziņas gūtas studējot folkloras pētnieces J. Kursītes „Mītiskais folklorā, literatūrā un mākslā” (Rīga, 1999), P. Radina (Paul Radin, poļu izcelsmes amerikāņu antropologs) krievu valodā iznākušo (П.Радин) „Трикстер: исследование мифов североамериканских индейцев” (Санкт-Петербург, 1999), krievu vēstures zinātņu pētnieka Березкин Ю.Е. rakstu „Трикстер как серия эпизодов” (<http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin2.htm>), folkloras pētnieka G.Ozoliņa rakstu „Трикстерс latviešu tautas dzīvnieku pasakās” (Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: Rakstu krājums 8., Liepāja, 2003), S.Erdmanes rakstu „Mīklas latviešu folkloras kontekstā” un S. Ozolas „Binārie pretstati latviešu folklorā” (Kultūras krustpunktu meklējumi, Rīga, 1998), slāvu filologa Т. В. Цивьян rakstu „Отгадка в загадке: разгадка загадки?” (Исследования в области балто – славянской духовной культуры. Загадка как текст 1., Москва, 1994), filozofes М.Кūles „Filosofija” (Rīga, 1998), filozofa А.Рубеņa „Ētika XX gadsimtā: Praktiskā ētika” (Rīga, 1996), krievu literatūrzinātnieka М. Ваhtina „Карневалс un literatūras карневализācija” (izdevumā „Grāmata” Nr.6, Rīga, 1991).

Latviešu folkloristikā ir veikti pētījumi par dzīvniekiem. Kā liecina „Tautas dziesmu literatūras bibliogrāfija” (A.Ozols, 1938) dzīvnieki latviešu folklorā jau tika pētīti 19.gadsimtā un plašāk arī Latvijas brīvvalsts gados. No pēdējiem zināmākajiem folkloristikas pētījumiem saistībā ar dzīvnieku, jāpiemin J.Kursīte, kura ir skatījusi ezi iniciācijas mīta aspektā („Latviešu folkloras mītu spoguļi”, 1996). Pēdējos gados pētījumus par dzīvnieku totēmiem un triksteru lapsu publicējis folklorists G.Ozoliņš (2002, 2003, 2004). Dzīvniekus un putnus kosmogoniskajos mītos pēta J.Upeniece (Stauga) (2004).

Kaķis latviešu folklorā parādās bieži, taču atsevišķa uzmanība folkloristikā tam nav pievērsta. Kaķis ir saistošs, jo vēsturiski ir viens no senākajiem cilvēka tiešajiem pavadoņiem. Dzīvniekam ir bijusi nenovērtējami liela nozīme, pirmkārt, cilvēka praktiskajā dzīvē. Dažādās tautās un dažādos kultūrlaikmetos kaķis celts arī mitoloģiskā līmenī. Svarīgi vēsturiski periodi ar kaķi saistās arī Rietumu kultūrā. Tādēļ nepieciešams uzzināt, ko kaķa tēls stāsta par cilvēka pasauli latviešu folklorā, kas arī ir šī darba mērķis.

Kaķa ceļš pie cilvēka

Cilvēks un dzīvnieks

Ja tic Āarlza Darvina evolūcijas teorijai, tad visa dzīvā radība uz pasaules ir dabiskās atlases ceļā radies iznākums. Č.Darvins savā darbā „Sugu izcelšanās”¹ (1859) izsaka pieņemumu, ka ilgajā evolūcijas procesā izdzīvojuši tikai tie, kas vislabāk piemērojušies dzīves apstākļiem. Tātad pielāgošanās ir bijusi noteicošā izdzīvošanas spēja. Saskaņā ar pētnieka atklājumu, cilvēks arī ir dabiskās atlases gala iznākums. 19.gadsimta kristiešos Č.Darvina idejas raisīja lielu pretestību, jo viņi nevēlējās pieņemt domu, ka cilvēku, pasauli un tās daudzveidību nebūtu radījis Dievs. Kristīgajā mācībā cilvēku ir radījis Dievs un dabas daudzveidība tiek saprasta kā Dieva varenības rādītājs. Kristietībā daba, tai skaitā dzīvnieki, tiek pakārtoti cilvēkam, jo cilvēks tiek uztverts kā Dieva „pilnīgākais darbs”.² Liekas nemaz nav svarīgi, kurš uzskats tiek pieņemts par patiesu, abus vieno kopīgs pamats – cilvēks. Vienalga, kādam pasaules modelim sekosim, vienmēr par tās centru būs cilvēks.

Atbilstoši evolūcijas teorijai, cilvēka sugai tātad piemītušas tādas īpašības, kas ļāvušas izdzīvot un izcīnīt stabilu pozīciju nesaudzējošās dabas atlases sistēmā un ar laiku kļūt par līderi pārējo sugu vidū. Ironiskā kontekstā lietotais cilvēka apzīmējums „dabas kronis” tomēr ietver patiesību. Cilvēka dabā patiešām ir cenšanās kļūt par dabas valdnieku, kolonizējot to pēc sava antropocentriskā skatījuma. Dzīvnieka pieradināšana ir viena no fiziskām dabas kolonizēšanas izpausmēm, un pieradināts dzīvnieks ir ieguvums no pretējās puses, t. i., dabas. Galvenā īpašība, kas cilvēkam ļāvusi pievarēt dabu, ir viltība jeb māka pielāgoties tās prasībām, tajā pašā brīdī, protot dabu izmantot savām eksistenciālajām vajadzībām.

Folklorā arī ir pakļauta antropocentriskajam skatījumam. Būtībā folklorā jau to fiksē un ir tā produkts. Pasakās parādās izpratne par to, kuri ir pieradinātie dzīvnieki, kuri savvaļas. Ir garantija, ka mājas dzīvnieki vienmēr būs pārāki par meža zvēriem, antropocentriskā skatījuma dēļ. Bet kopumā folkloras personāžos un sižetos vispār projicējas tikai un vienīgi cilvēks pats, viņa daba. Piemēram, ticējumam, pasakai un tautasdziesmai nebūtu nekādas vērtības, ja tas nebūtu mūžīgais stāsts par cilvēku. Mūžīgais tāpēc, ka ticējumi, pasakas un tautasdziesmas un pārējās folkloras formas neattiecas tikai uz pagātni: „*Nav kaut kāda īpaša mutvārdu daiļrades perioda un klasiskās folkloras laika, jo to folkloru, ko tauta mutiski rada*

¹ Pilns Č.Darvina darba nosaukums ir „Sugu izcelšanās dabiskās atlases ceļā jeb pielāgotāko formu saglabāšanās cīņā par dzīvību” (1913, latviski tulkojuši V.Dermanis un V.Teikmanis)

² Rubenis A., Viduslaiku kultūra Eiropā, R., 1997, 27

*mūsdienās, nekas neatšķir no klasiskās folkloras. Tās pašas struktūras, idejas un domas par labo un ļauno, skaisto un neglīto. Jā, var būt savādāk, neierastāk, bet tas ir tas pats stāsts par to, kā veidojās kosmoss, kā norisinājās cīņa ar haosa spēkiem, kā labie uzvarēja sliktos, kā visās lietās tika iedibināta kārtība”.*³ Viss iziet no cilvēka, un cilvēks ir visu lietu mērs. Mēs nekad par pasauli (un dzīvniekiem) neuzzināsim vairāk, kā tikai no savas cilvēka pozīcijas. Pasaule ir tikai cilvēka projekcija. Taču cilvēkam piemīt spēja izzināt, piedēvējot nezināmajai parādībai sevi. Tādā veidā ar savu iekšējo pasauli viņš apzina apkārtējo. Vizualizējot, tas ir kā viena attēla pielīdzināšana otram, un tas, kas divos atšķirīgos attēlos paliek nepielīdzināms (nesakrīt krāsās, līnijās, formās), top mitoloģizēts, piedēvēts pārdabiskais. Caur mitoloģizēšanu šī ārējā, nezināmā pasaule sakārtojas un pielīdzinās iekšējai. Citiem vārdiem, cilvēks dabas pasauli kolonizē ne tikai fiziski, bet arī garīgi jeb priekšstatu līmenī.

Uz iepriekš teiktā fona, kaķis kļūst saistošs. Kaķis var dzīvot kopā ar cilvēku, būt par tā sabiedroto, bet tik pat labi viņš arī iztiek un izdzīvo bez cilvēka rūpēm. Kaķis ir tāds kā „pašpieradinātais”.⁴ Viņam pietiek gribas būt vai nebūt līdzās cilvēkam, tāpat arī viņš savā iztikas nodrošināšanā nav atkarīgs no citiem kaķiem. (Atšķirībā no suņa – otra tuvākā cilvēka līdzgaitnieka, kurš viens bez sugas brāļiem ir daudz apdraudētākā situācijā, jo suņi – kā to priekšteči vilki – medī baros. Pieradināts suns neiztiks bez cilvēka, jo tieši savu saimnieku viņš uztver kā barvedi, kā ceļa rādītāju, kam jāseko un par kuru jācīnās un jākrīt. Turklāt sunim raksturīga liela pieķeršanās cilvēkam, dēļ kā viņš ir spējīgs izjust emocionālu atkarību no cilvēka.) Tas nozīmē, ka cilvēkam kaķi pilnībā nav izdevies *atņemt* dabai.

Runājot par kaķa un cilvēka attiecībām, tiek uzskatīts, ka process noticis no abām pusēm. Cilvēka loma kaķa domestikācijā ir tikai daļēja. Kopš brīža, kad cilvēks sastapās ar kaķi, gan viens, gan otrs atklāja, kāds labums ir no šādām attiecībām. Proti, tā ir pārtika – svarīgākā viela jebkurai dzīvībai radībai. Pārtika ir senā cilvēka un kaķa attiecību pamats. Kaķis apsargājot cilvēka pārtiku, turpat to atrada arī sev.

Ja praktiskajā dzīvē attiecības ar kaķi ir skaidri definētas, tad garīgajā – tās zaudē konkrētību. Kaķis no vienas puses ir miermīlīgs mājdzīvnieks, cilvēka sabiedrotais, bet no otras puses, saglabādams savus plēsēja instinktus, viņš nerada pilnīgu uzticību cilvēkā. Šis cilvēka nenoteiktās attiecības ar kaķi, ko nosaka dzīvnieka divējādā (pakļautā-apzinātā/nepakļautā-neapzinātā) daba, veicinājušas daudznozīmību mītiskajos priekšstatos, ļāvušas dzīvnieku atspoguļot kā pretrunīgu tēlu.

³ Ozoliņš G. Triksters latviešu tautas dzīvnieku pasakās//Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: Rakstu krājums 8. Liepāja, 2003, 316 – 317

⁴ Maggitti P. Guide to a Well-Behaved Cat, New York, 1993, 15

Pieradināšana

Kaķis vienmēr nav dzīvojis līdzās cilvēkam, bet savu dzīvi kā jau plēsējs pavadījis mežā, stepēs vai citur atkarībā no reģiona dabas apstākļiem. Par mūsdienu mājas kaķa senci tiek uzskatīts Āfrikas dzeltenā kaķa (*Felis silvestris lybica*), Eiropas garspalvainā (*Felis silvestris silvestris*) un Indijas savvaļas kaķa (*Felis silvestris ornata*) u.c. Eirāzijas savvaļas kaķu pasugu jauktenis, kas laika gaitā izveidojies, tiem krustojoties savā starpā.⁵ Pēc kaķu pētnieku domām, kaķu piejaucēšana aizsākusies, kad cilvēks pārtraucis klejojošu dzīvesveidu un apmeties uz pastāvīgu dzīvi noteiktā vietā. Kaķim cilvēku tuvumā bijusi lielāka iespēja atrast barību, tāpēc arī palicis tur.

Izrādās, ka arheologiem nav drošas pārliecības par kaķa domestikācijas procesu un datiem, kad tas varētu būt aizsācies. Pēc jaunākajām ziņām, kā raksta National Geographic,⁶ 2001. gadā franču arheologiem Kiprā, Šilaurokambos (Shillourokambos) neolīta apmetnē izdevies atrast liecības, ka kaķa un cilvēka kopīgais ceļš sācies ne agrāk, kā pirms deviņiem ar pusi tūkstošiem gadu, un tas nozīmē, ka kaķis cilvēka dzīvē ienāca jau pirms tas parādījās Senās Ēģiptes kultūrā. Par cilvēka un kaķa ciešo garīgo saikni franču arheologu atradumā liecina rastais kaķa un cilvēka kopīgais kops. Tajā bez kaķa un cilvēka kaulu paliekām tika atrasti arī gliemežvāki, dekoratīvi izstrādājumi, okers un darbarīki. Atradums liecina, ka kaķim ne tikai seno cilvēku dzīves laikā, bet arī nāvē bijusi īpaša nozīme. Šo pieņēmumu pastiprina pētnieku apgalvojums, ka kaķi neesot dzīvojuši Kipras salā, tie tur nonākuši ar cilvēku palīdzību, un tas norādot uz kontaktu starp šo dzīvnieku un cilvēku. Taču joprojām paliek atklāts jautājums, vai šīs arheoloģiskās liecības ir pierādījums arī tam, ka kaķis jau tik tālā senatnē bija kļuvis par mājdzīvnieku šī vārda mūsdienu izpratnē. Jautājumu sarežģī fakts, ka gan savvaļas kaķis (*Felis silvestris*), gan mājas kaķis (*Felis catus*) pēc fiziskās uzbūves ir ļoti līdzīgi, un robeža starp tiem tik senā arheoloģiskā materiālā grūti nosakāma. Izteikts pieņēmums, ka cilvēki bija saskatījuši savvaļas kaķa noderīgumu graužēju iznīdēšanā un iemācījušies to izmantot, kaķi nepiejaucējot. Pastāv dažādi pieņēmumi par kaķa pieradināšanas laika posmu, kur un no kādiem kaķu sugu pārstāvjiem veidojies mājas kaķis, un kāda saistība mājas kaķim bijusi ar seno cilvēku, bet viena skaidra atbilde joprojām līdz šim nav atrasta. Lielākās grūtības rada tas, ka dzīvnieku pētnieku vidū nav vienotas pārliecības par kaķa pieradināšanas laiku. Problēma izriet ne tikai no kaķa fizioloģijas, bet arī

⁵ Case L. *Felis silvestris* to *Felis catus*: Domestication//The Cat, Blackwell Publishing Company, Iowa, 2003, 4 – 6

⁶ Pickrell J. Oldest Known Pet Cat? – National Geographic ziņas, publicēts 08.04.2007. (apskatīts 21.04.2007): http://news.nationalgeographic.com/news/2004/04/0408_040408_oldestpetcat.html

no paša kaķa dabas. Ņemot vērā tā psiholoģiju, nekad nevar būt pārliecības par tā pilnīgu pieradināšanu, jo kaķis viegli no pakļāvīga mājdzīvnieka spēj *pārslēgties* uz savvaļas plēsoņu un otrādi. Tāpēc pat seno ēģiptiešu un citu kultūru atstātās liecības nepierāda, ka kaķis par mājdzīvnieku kļuvis jau vairākus tūkstošus gadu pirms mūsu ēras. Laiks, par kuru ir mazāk šaubu, attiecas tikai ap pirmo un otro tūkstošgadi p.m.ē.⁷ Lai kā arī būtu, taču pagaidām kā galvenais pierādījums kaķa un cilvēka līdzpastāvēšanai paliek senākais konstatētais kopējais kops un tajā atrastie priekšmeti, kas skaidri stāsta par mītisko momentu kaķa un cilvēka attiecībās senatnē.

Runājot par kaķa vietu mītiskajos priekšstatos, nevar nepieminēt pasaules kultūras vēsturē spilgtāko piemēru kaķa un cilvēka kopīgajām gaitām. Senajā Ēģiptē kaķu kults uzturēts jau pirms četriem tūkstošiem gadu, jo tieši tik senas ir atrastās kaķu mūmijas un kaķu attēli uz kapeņu sienām. Kaķu kulta nozīmīgumu seno ēģiptiešu dzīvē rāda dievietes Bastetas godināšana, kuras svētais dzīvnieks bijis kaķis. Basteta nozīmē „Viņa no Bastas”, un Basta bija pilsēta, kur īpašā kaķu templī tika glabātas tūkstošiem kaķu mūmiju.⁸ Ēģiptiešu mitoloģijā Basteta bijusi prieka, jautrības, mīlestības aizgādne, vēlāk arī sievietes auglības un dzemdību aizgādne. Bastetai iespējami divi veidoli:⁹ viņa var izskatīties kā sieviete ar lauvenes galvu vai arī kā kaķis. Domājams, ka tā Basteta, kas parādās ar lauvenes galvu, simbolizēja agresiju, nežēlību, asinskārību, bet otra Basteta kaķa izskatā – maigumu, rūpes par pēcnācējiem. Basteta tika uzskatīta par priekšzīmīgu māti, tāpēc sievietes, kuras esot vēlējušās bērnus, nēsājušas amuletus ar dievietes un kaķu atveidiem.¹⁰

Par mājas kaķa izplatīšanos pastāv uzskats, ka tas Eiropā nonācis no Senās Ēģiptes. Sākumā gan nelegālā veidā, jo ēģiptieši neesot ļāvuši to izvest, vēlāk jau ar romiešu gādību, kad ap mūsu ēras sākumu Ēģiptes valsts nonāca arvien lielākā Romas impērijas ietekmē. Zināms, ka Eiropā mājas kaķa izplatīšanās beigusies tikai viduslaikos,¹¹ kad tie jau bija zaudējuši savu prestižu. Kristīgās baznīcas mudināti, kaķi masveidā tika pakļauti prātam neaptveramām nežēlībām, jo pēkšņi dzīvniekā tika saskatīta saistība ar nelabo.

⁷ Pēc dzīvnieku pētnieka un filozofa J.Serpela (Serpell) domām//Maggiti P. Guide to a Well-Behaved Cat, New York, 1993, 14

⁸ Moriss D. Kaķis tuvplānā, R., 2001, 18

⁹Wikipedia, the free encyclopedia – Brīvā enciklopēdija „Vikipēdija”, (apskatīts 23.04.2007): <http://en.wikipedia.org/wiki/Bastet>

¹⁰ Turpat

¹¹ „В Британии... первые письменные упоминания о них (каķiem – L.P.) относятся к 936 г., когда правитель Южного Уэльса принял закон о защите этих животных. Кошек разрешалось содержать в монастырях. ...и лишь в X-XIII вв. они оказались на территории Древней Руси...” – Informatīva mājaslapa kaķu turētājiem (apskatīts 23.04.2007): <http://www.kotikoshka.ru/cats/history/>

Kaķis Latvijas teritorijā: Ķentes pilskalna liecība

Kāds ir mājas kaķa ceļš pie cilvēka Baltijas teritorijās? Pagaidām zināms, ka senākās kaķa pēdas Latvijas teritorijā meklējamas Ķentes pilskalnā,¹² kas atrodas pašreizējā Ogres novada teritorijā netālu no Ogres upes ietekas Daugavā. Šis pilskalns bijis apdzīvots¹³ vidējā dzelzs laikmetā (Latvijā no 5. – 9.gs.), un tam klāt pastāvējusi arī apmetne. Vidējā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā notika izmaiņas saimniecībā: aizsākās aktīva ekonomiskā un līdz ar to arī maiņas un tirdzniecības dzīve, pastiprinājās pilskalnu nocietināšana, ieviesās progresīvāki zemes izmantošanas paņēmieni¹⁴ un līdz ar to arī lopkopība,¹⁵ attīstījās amatniecība. Pieauga arī iedzīvotāju skaits.¹⁶ Ķentes pilskalns bijis intensīvi apbūvēts ar dzīvojamām un saimniecības ēkām, un ir izpētīts, ka 8.gs. tajā vienlaicīgi varējis dzīvot ap 300 iedzīvotāju.¹⁷ Pēc arheoloģiskajiem atradumiem var spriest, ka šajā pilskalnā un tā blakus apmetnē iedzīvotāji pamatā nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību, amatniecību, un jo īpaši ar metālapstrādi.¹⁸

Viss iepriekš minētais rāda, ka Ķentes pilskalna un tā apmetnes vide, ja tā varētu teikt, bijusi piemērota, lai šajā vietā ienāktu kaķis. Kaķa ienākšanai latviešu priekšteču zemēs bija vairāki priekšnoteikumi, pirmkārt, jau ārēji. Eiropā aptuveni tajā laikā, kad Ķenteskalnā jau bija aizsākusies pastāvīga saimnieciskā dzīve,¹⁹ notikusi tautu pārvietošanās, ko vēsturnieki sauc par Lielo tautu staigāšanu.²⁰ Tā atbalsojās arī baltu zemēs, un, iespējams, ka kaķis, līdz ar cilvēku pārvietošanos kā kustamais īpašums nonāca arī Eiropas ziemeļaustrumos. Otrkārt, vidējā dzelzs laikmetā gan Eiropas tautu, gan arī latviešu priekšteču cilšu zemēs notika

¹² Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture, R., 1997, 143 (Ķentes pilskalnu un seno apmetni plaši pētījis A.Stubavs laika posmā 1954 – 1958)

¹³ Ķenteskalna seno iedzīvotāju etniskā piederība nav skaidra: arheoloģiskais materiāls uzrāda gan baltu, gan somugru (lībiešu) klātbūtni. – Stubavs A. Ķenteskalns un apmetne, R., 1976, 114 – 120

¹⁴ Turpat – 142

¹⁵ „Zemkopības attīstība veicināja lopkopības izaugsmi. Lopus sāka turēt kūtīs, jo līdz ar izkopts ieviešanu bija nodrošināta iespēja sagādāt sienu ziemeļiem.” – Radiņš A. Ceļvedis Latvijas senvēsturē, R., 1996, 160

¹⁶ „Iedzīvotāju skaits palielinājās ne vien uz dabiskā pieauguma rēķina, bet arī ieplūstot jauniem iedzīvotājiem, kas šajā laikā novērojams Austrumlatvijā.” – Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture, R., 1997, 140

¹⁷ Turpat – 140

¹⁸ „Amatniecība, īpaši metālapstrādes pēdas raksturo Ķentes pilskalnu kopā ar apmetni kā ievērojamu sava laika centru.” – Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture, R., 1997, 140

¹⁹ Apdzīvotība Ķenteskalna teritorijā aizsākās jau 1. g. t.p.m.ē., taču nozīmīgākie materiāli atrasti 5. – 9. gs. slāņos. – Stubavs A. Ķentes pilskalns un apmetne, R., 1976, 6

²⁰ „...jaunākajos laikos daudzās Eiropas zemēs iedibinājās tradīcija dzelzs laikmeta posmu no 4. līdz 6. gs. saukt par Lielās tautu staigāšanas laiku. Šis apzīmējums tomēr ir visai nosacīts kaut vai tāpēc, ka ievērojamas ļaužu migrācijas notika gan pirms, gan pēc šī laika. Būtībā visu dzelzs laikmetu var nosacīti uzskatīt par migrācijas laikmetu, ko noslēdza centralizētu valstu un šodien pazīstamo Eiropas tautu izveidošanās. Lielās migrācijas Latvijā tieši neskāra, taču šo kustību sekas un jaunu iedzīvotāju pieplūdums bija jūtams un ietekmēja arī etniskos procesus.” – Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture, R., 1997, 112 – 113

saimniekošanas veida pārorientēšanās uz zemkopību un lopkopību, kas atkal veicināja ekonomisko attīstību un līdz ar to arī plašākus tirdzniecisko sakaru izveidošanos.²¹ Tā kā Ķenteskalnā 5. – 9.gs. bijusi aktīva saimnieciskā darbība, kaķis tur varēja nonākt arī tirdzniecisku sakaru gadījumā. To pieļauj arī Ķenteskalna ģeogrāfiskais novietojums (divu upju satekas tuvums, no kurām viena ir Daugava, kas no laiku laikiem šejienes zemju iedzīvotājiem bijusi ļoti nozīmīgs informācijas un sakaru ceļš). Treškārt, tie bija iekšēji faktori. Pēc arheologu atradumiem var spriest, ka Ķenteskalna saimnieciskie apstākļi bija pietiekami atbilstoši, lai kaķis tur būtu nepieciešams. Kā jau tika norādīts iepriekš, Ķenteskalns Latvijas arheoloģijas materiālā izceļas ar atradumu daudzumu, kas saistīti ar metālapstrādi vidējā dzelzs laikmeta periodā. Metālapstrāde šajā apdzīvotajā vietā varētu būt bijis nozīmīgs priekšnoteikums sekmīgai zemkopībai – efektīvākai lauku apstrādāšanai un ražas novākšanai. Tas, savukārt, palielina iespēju, ka pārtikas uzglabāšanas krātuves bijušas bagātīgākas. Kā pierādījums tam varētu būt fakts, ka no septiņām senām apdzīvotām vietām (Daugmale, Lokstene, Sārumkalns, Āraišu ezerpils, Asotes un Tērvetes pilskalns), kurās arheologi atraduši 5. – 8.gs. raksturīgo kultūraugu sēklas un nezāles, mieži un kvieši Ķenteskalna 5. – 8./9.gs. kultūrslāņos ir vislielākajā daudzumā.²² Tādas vietas, kur uzglabājas graudi, siens u.c. pārtika, nereti piesaista grauzējus. Tāpēc kaķa ienākšana senču mājvietā bija likumsakarība un izrietēja no praktiskas vajadzības.

Kopumā par kaķa pieradināšanas un izplatības vēsturi pasaules kontekstā dažādos literatūras avotos rodamas pretrunīgas vai nepilnīgas ziņas. Attiecībā uz Latvijas teritoriju ziņas par mājas kaķa parādīšanos ir ļoti skopas. Šobrīd svarīga tikai atziņa, ka ir saglabājušās materiālas un garīgas liecības par kaķa un senā cilvēka kontaktu vispār pasaules vēstures kontekstā. Tā kā cilvēki visā pasaulē neatkarīgi no tautības un rases ir psiholoģiski vienādi, tas ļauj cerēt, ka latviešu tradicionālajā folklorā mājas kaķis arī gūs atspoguļojumu.

²¹ Turpat – 112

²² Latvijas senākā vēsture, R., 2001, 243

Kaķis latviešu folklorā tradicionālos priekšstatos

Kaķis izcelšanās teikā

Latviešu folklorā kaķis nav rets tēls. Biežāk tas sastopams dainās, pasakās, ticējumos, sakāmvārdos, buramvārdos, mīklās, arī sapņu skaidrošanā un folkloras daļā, ko dēvē par bērnu folkloru. Kopumā tas ir bagāts materiāls. Darba ietvaros vairāk gan tiks likts uzsvars uz kaķa tēla analīzi ticējumu, mīklu, zvēru pasaku un izcelšanās teiku žanrā. Par pēdējo turpmāk, jo tās stāsta par pašu galveno – kaķa sākumu.

Almas Ancelānes sastādītajā „Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas” viena no rodamajām teikām par kaķa izcelšanos skan šādi: „*Kad Dievs visus kustoņus jau bij radījis, tad kaķa vēl nebijis. Nu nosviedis savu cimdu zemē, un no tā gadījies kaķis ar garu, garu purnu. Bet tāds purns nejauki izskatījies, tādēļ nocirtis purnu īsāku un radījis no nocirstā gabaliņa susuriņu. Tādēļ kaķis susuriņa neēdot, jo tas viņa paša purna gals.*”²³ Izcelšanās teika pēc būtības ir pasaulē sastopamo reāliju un dzīvo būtņu rašanās izskaidrotāja. Teikas vēstījuma izteiksme ir lakoniska, darbība – koncentrēta. Teika runā par konkrētu objektu. Var piekrist A. Ancelānes domai, ka teika ir pirmatnējā zinātne.²⁴ Tā patiešām uz izvirzīto jautājumu rod atbildi atbilstoši sava laika zināšanām un priekšstatiem par pasauli. Šis izziņas princips nav tālu no tā, pēc kāda vadāmies mūsdienās. Patiesībā joprojām jautājumi, kuri cilvēces prātus nodarbina jau izsens, nav atbildēti, un risinājumi tiek meklēti pieņēmumos un varbūtībās, arī visfantastiskākajās. Cilvēka domāšana nepieļauj atstāt tukšas vietas pasaules ainas uztverē. Cilvēks noteikti mēģinās rast izskaidrojumu, tā ir instinktīva izpausme. Jo, ja viņš jau apzinās vai nojauš, ka kaut kas pastāv, tas nozīmē, ka tas jau pastāv vispār, bet, ko neapzinās, tas nepastāv, jo ir aiz apziņas robežām. Izskaidrojuma meklēšanai un rašanai teikā, kuras telpā notiek mītiskais laiks, ir liela nozīme. Teikā pats risināšanas process jau faktiski nozīmē jautājuma atrisināšanu, un tā patiesīgums netiek apšaubīts. Šis princips ir tuvs arī mīklas uzbūvei. Palūkosim, kā jautājumu par kaķa parādīšanos uz pasaules atrisina senlatvieši.

Lai uzzinātu kā senči uztvēruši kaķi, mēģināsim atšifrēt uzrādītajā teikā sniegtās ziņas. Tāpat kā daudzās etioloģiskajās teikās, arī šajā teikā par kaķa izcelšanos neiztikt bez dievišķās enerģijas. Dievs latviešu folklorā ir radošais spēks, kurš organizē un kontrolē pasaulē

²³ Ancelāne A. Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas. R.,1991, 384

²⁴ „Atklāsmes dziņa, kas izpaužas teikās, arī tieksme izskaidrot stāstīto, ļauj te saskatīt sava laika zinātniskās domāšanas attīstības pakāpi, zināmā mērā atzīt tās par dažādu mūsdienu zinātnes nozaru aizsācējām; te varam atrast vēstures, dabaszinātņu, ģeogrāfijas u. c. asnus”, no ievada „Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas”, 1991 – Latvijas izglītības un informatizācijas sistēma: www.liis.lv/folklor/folkloristika/teor/ancelanel.htm

notiekošo. Viņš rūpējas par taisnīguma ievērošanu, labā un ļaunā līdzsvaru un tas nozīmē, ka arī kaķi viņš rada ar nolūku. Jau pēc pirmā teikas teikuma tiek noprasts, ka kaķa radīšana Dievam bijusi tikai laika jautājums. Kaķim Dieva radītajā pasaulē, tā teikt, vieta jau tikusi paredzēta. Noskaidrot, kas tā par vietu, palīdzēs jēdzieni, kas izriet no kaķa radīšanas procesa. Pirmais aplūkojamais atslēgas vārds būs „susuriņš”.

Susuriņu Dievs izveidoja no kaķa degungala. Tā kā susuriņš esot tas, kas palicis pāri no kaķa miesas pēc tā galīgās izveidošanās, tad kaķim gar viņu kā barību maza interese. Zīmīga liekas susuriņa sākotne. Tas ir kaķa purns, un purnam ir vistiešākā saikne ar ēšanu.²⁵ Tātad Dievs kaķi radījis, lai tas kaut ko ēstu. Tiek dots norādījums, ka par tā barību der dzīvnieki, kas nav susuriņš. Taču, šo noliegumu aplūkojot no otras puses, iegūstam informāciju, ka Dieva jaunradītais ēd maza auguma dzīvniekus – grauzējus vispār. Dieva nolūks attiecībā uz kaķi top skaidrs. Atspoguļojas arī senā cilvēka zināšanas par barības ķēdi, jo Susuriņš tiek radīts tieši pēc (ne pirms) kaķa. Tādai ir jābūt lietu kārtībai, un tāds ir kaķa uzdevums. Šis priekšstats acīmredzami parādās arī tautasdziesmā:

*Dieviņ, tavu likumiņu,
Katram savs valdiniēks:
Runcis valda žurkas, peles,
Saiminieks saimīneci.*²⁶
31050

Savukārt otrs atslēgas vārds ir cimds. Ja „susuriņš” parādīja kaķa uzdevumu, tad „cimds” atklāj kaķa raksturojumu. Cimds ir Dieva atribūts,²⁷ kurā norisinās kaķa sākotne. Lai iedomātos, kā kaķis kā objekts ticis uztverts senču pasaulē, mēģināsim vizualizēt kaķa rašanās ainu ar diezgan vienkāršotu asociāciju un līdzību ķēdi. Teikā kaķis „gadās” no cimda. Cimds ir rokas aizsargs no aukstuma, tas silda. Lai cimds sildītu, tam jābūt no pietiekami bieza materiāla, turklāt šim materiālam jābūt pakļāvīgam, mīkstum, labi pieguļošam un tausti patīkamam. Aprakstītā materiāla kvalitātei atbilst vilna – no dzīvnieka apmatojuma darināts materiāls. Tas ir materiāls, no kā parasti tiek gatavots cimds. Cimds tiek vilkts cilvēkam rokā, kas būtībā ir senā cilvēka svarīgākais darbarīks un jutīgs izziņas instruments. Rokai ir pieci garenī *atsevišķi darbināmi instrumenti*, kas ir pirksti, kuri cilvēkam palīdz būt veiklam. Ja caur šo cimda un tā funkciju aprakstu mēs mēģinātu iedomāties kaķi, tad starp cimdu, roku un kaķi ieraudzītu sakarību. (Tuvo sakarību starp cimdu un roku folkloras priekšstats precīzi

²⁵ Vārdi „purns” un liet.v. „burna” (mute) ir no Ide. mantoti kopcilmes vārdi. Tad iespējams, ka latv. val. „purns” senākajās nozīmēs iekļāva arī nozīmi „mute”.

²⁶ Virtuālais dainuskapis – (Turpmāk tautasdziesmas visas no šī avota) www.dainuskapis.lv

²⁷ Latviešu folklorā Dievs ieņem cilvēka ķermeņa veidolu (personifikācija). Tāpēc Dieva atribūts ir cimds.

parāda, piemēram, mīkla *Pieci pirksti, bet nav roka*²⁸ ar atminējumu cimds) Par kaķi arī varētu teikt, ka tas ir silts, vilnains, pakļāvīgs (lunkanības nozīmē), mīksts un tātad tausti patīkams. Arī kaķim ir pieci garenī *atsevišķi darbināmi instrumenti*, kas šim dzīvniekam ir svarīgi gan kā darbarīki, gan izziņas atribūti, gan palīgi veiklībā – tās ir četras ķepas un aste. Kopā velkot, kaķis ir līdzīgs cimdai: vilnains, mīksts, silts, noderīgs un veikls kā roka. Vārdam „roka” saistībā ar kaķi pastāv vēl kāda sakarība, par to tālāk.

Ja vārdu „roka” apskatām kā atslēgas vārdu, tad uzzinām vēl vairāk par kaķa raksturojumu. Par vienu no kaķa vissvarīgākajām īpašībām, spriežot pēc ticējumiem,²⁹ tika uzskatīts kaķa nadzīgums. Tā ir īpašība, kas raksturo iepriekš noskaidrotā kaķa uzdevuma veikšanas kvalitāti. Vārda „nadzīgs” sakne jau parāda, ka tam saistība ar nagiem un tātad roku (un arī pirkstiem, kurus pārnestā nozīmē joprojām mēdz saukt arī par „nagiem”), bet „nadzīgs”, kas attiecināts uz kaķi kā viņa īpašību, nozīmē „žigls”, „ātrs”, „zibenīgs”, „izveicīgs”, „veikls”³⁰ utt. Kā noskaidrojām, rokai veiklību piešķir pieci pirksti („nagi”), kaķim – pieci veiklībai svarīgi kustību orgāni (ķepas un aste), kas viņu padara par „nadzīgu”. Tātad rokas un kaķa vienojošais vārds ir „nadzīgums”, kas apzīmē veiklību, un, šķiet, šai kaķa īpašībai senāk tika piešķirta primāra nozīme.

Pēc visiem trīs atslēgas vārdu atšifrējumiem, varam secināt, ka kaķa radīšanas process jau ietvēra priekšnoteikumus tam, kāds būs kaķis. Kaķa izskats un raksturs bija atkarīgs no Dieva nomestā cimda; uz kaķa uzdevumu Dieva radītajā pasaulē norādīja susuriņa radīšana. Teikas beigās kaķis izveidojas tieši tāds, kādam viņam bija jābūt, atbilstoši Dieva iecerei par pasaules iekārtojumu. Liekas, nekas jau netika izgudrots no jauna, tikai sekmīgi iekļāvās jau pastāvošajā sistēmā.

²⁸ Ancelāne A. Mīklas, R., 1969, 34

²⁹ Piemēram, *Kaķi pērkot nav jādod nauda, bet adata, jo tad kaķis nadzīgs peļu ķērājs*. – Šmits P. Latviešu tautas ticējumi, R., 1940, 769

³⁰ Tildes sinonīmu datorvārdnīca 2005.

Kaķis mīklu minēšanā

Iepriekš tika minēts, ka teikas uzbūvē var saskatīt mīklas uzbūves principus. Mīkla sastāv no divām daļām: jautājuma un atbildes. Atslēgas vārdi kā teikā, tā mīklā ir tie, kuros koncentrējas jautājuma iespējamais risinājums, piemēram, iepriekš apskatītajā izcelšanās teikā jautājuma risinājuma rezultāts bija kaķis. Ja teikā jautājuma daļa tiek risināta ar darbību, tad mīkla savu izziņas jautājumu formulē pavisam elementāri, bet līdz ar to vēl vairāk koncentrēti. Atšķirībā no teikas tajā nav sižeta, tikai vieni atslēgas vārdi, uz kuriem gulstas visa semantiskā slodze. Tā kā mīklu uzskata par senāko pasaules izzināšanas veidu,³¹ tad varētu pieņemt, ka mīkla ir teikas pamatā (tās skelets). Tās abas vieno analogijas formula „*kas tas ir?*” – *tas, kas tuvs/līdzīgs tam citam*, un tas „cits” ir jau pazīstams. Ar šo formulu pēc folkloras pētnieku domām senais cilvēks apzināja sevi un pasauli ap sevi, jaunu, nezināmu parādību nosaucot aprakstoši ar zināmiem jēdzieniem, tādā veidā to izprotot un adaptējot zināmajā pasaulē.³² Šo atziņu attiecinot uz iepriekš aplūkoto teiku par kaķa izcelšanos, iznāktu, ka jaunā parādība „kaķis” tika pielīdzināta jau izzinātai lietai „cimds”, savukārt pēc tam no jau apzinātas parādības „kaķis” purna pārpalikuma izveidoja susuriņu – nelielu dzīvnieciņu no graužēju dzimtas, kuriem pēc saskaņā ar pasaules kārtību lemts būt par kaķa barību.

Kā šis princips darbojas mīklās, kuru atminējums ir „kaķis”? Tagad zinot mīklas uzbūves būtību, mēģināsim izsekot no kaķa formēšanās procesa jautājuma daļā līdz atminējumam, caur to mēģinot atklāt priekšstatus par kaķi.

Par piemēru šāda mīkla: „*Priekšā bunga, pakaļā runga, vidū peļu pūrs*”³³. Mīklu var sadalīt trijās vienībās: „priekšā bunga”, „pakaļā runga” un „vidū peļu pūrs”. Pirmās divas minamā objekta apraksta vienības neko neizteiktu, ja nebūtu trešās par peļu pūru. Vienība „vidū peļu pūrs”, būtībā arī ir mīklas kodols, galvenais priekšmets, ap kuru grupējas pārējās divas vienības, kurām ir tikai papildinoša nozīme. Minētājs noteikti *pieķersies* pie vārdu savienojuma „peļu pūrs”, jo tas izsaka vairāk, t.i., raisa bagātīgākas asociācijas, un centīsies, izejot no tā, atrast atbildi. Konkrētās mīklas gadījumā, liekas, tā arī pareizākā pieeja atminējuma atrašanai. Shematiski mīklas jautājuma un atbildes attiecību varētu iedomāties kā vienādojumu *peļu pūrs* = X. Pieņemsim, ka atbilstošais X tiek meklēts saskaņā ar minētāja pieredzi un zināšanām par pasauli. Apziņā notiek visu iespējamo reāliju atlase, līdz paliek

³¹ Erdmane S. Mīklas latviešu folkloras kontekstā // Kultūras krustpunktu meklējumi. R., 1998, 64

³² „Mīklas radās no nepieciešamības atrast cilvēka esībai stingru pamatu, sakārtot viņa priekšstatus par pasauli.” „Zināmi un pazīstami priekšmeti vislabāk noderēja kā kodi, lai saistītu un nodrošinātu atbilstību starp cilvēku pasaules norisēm un visuma riņķojumu.”; „...visu jauno bija nepieciešams kosmizēt..lai iekļautu pazīstamajā vidē.” – Turpat 65 – 66, 68

³³ Latviešu tautas mīklas, sakāmvārdi un parunas. R., 1998, 88

viena, ar kuru vienādojuma pirmā daļa šķiet saistās visticamāk. Bet vai tā būs īstā atbilde, tas atkarīgs no mīklas ieceres: no tā, ko tā vēlas izzināt vai drīzāk, ko vēlas caur mīklu izzināt mīklas devējs un minētājs cilvēks. Tādējādi mīkla īstenībā ir neviennozīmīga, tā nav noslēgta un statiska. X vietā var būt jebkas. Tāpat arī vienādojuma pirmajā pusē var būt jebkas, protams, ar noteikumu, ka ir nosaukts X. Var nezinot atbildi, minēt mīklu un zinot atbildi, minēt mīklu, bet pretējā pusē nedrīkst palikt tukša, to neparedz mīklas ideja un – kā jau tika minēts – arī cilvēka domāšana. No tā izriet, ka mīkla atspoguļo pasaules modeli, t.i., cilvēka priekšstatu par duālistiski veidotu pasauli.

Mīklas shēmu tāpat var iedomāties kā apli, jo apļa formā atspoguļojas mītiskās domāšanas pasaules uztvere. Aplis paredz nepārtrauktu procesu, bet tajā pašā brīdī – arī mūžīgu palikšanu vienā punktā. Mīklai arī piemīt nepārtrauktība, taču arī minēšanas un atminējuma princips nemainās: katrs jautājums ir jaunas atbildes sākums, un atbilde ir jauna jautājuma sākums. Un pa vidu starp haosu un kosmosu atrodas mīts. Mīts sakārto pasauli, un kārtējā mīklas minēšana ir pasaules pārradīšana, priekšmeta *atņemšana* haosa stāvoklim un tā kosmizēšana, par instrumentiem izmantojot šifrētus apzīmējumus nezināmā objekta aprakstīšanai. Mīklas aprakstošā daļa vienmēr satur vārdu, kas veido pāri ar vārdu atbildē. Pēc mīklas atminēšanas, atklājas, ka viena puse izsaka otru pusi un otrādāk. Kopā tie veido metaforu³⁴ – veselumu, kurš sastāv no diviem komponentiem, un tāds ir arī mīklas pamatprincips. „Peļu pūrs” ir metafora par kaķi. Jo objektīvajā realitātē kaķis bez pelēm nav īstens kaķis, un savukārt peles bez kaķa ir kaut kas tāds, ko cilvēks, kurš dzīvo pasaulē pirms peļu slazda un indes izgudrošanas, nemaz nevēlētos iedomāties. Tas būtu haoss. Peles bez kaķa ir posts, bet kaķis bez pelēm – kāds labums no tāda? Senāk cilvēku priekšstatos par sakārtotu pasauli tā bija nedalāma vienība.

³⁴ Цивьян Т.В. Отгадка в загадке: разгадка загадки?//Исследования в области балто-славянской духовной культуры.Загадка как текст 1., Москва, 1994, 180

Kaķis pasakā

Kāda ir kaķa loma latviešu folklorā varētu izzināt, aplūkojot arī pasakas, kurās tas ieņem aktīvu darbību kā tēls. Pasakās jau ir sniegta kaut kāda tēlu sistēma, un tāpēc uzskatāmas ir šo tēlu savstarpējās attiecības. Kāda attiecība pret kādu vienmēr atklāj daļu rakstura, kas piemīt attiecības veidojošajiem – tā ir universāla atziņa. Caur šīm attiecībām mēģināsim saskatīt pazīmes, ko senči piedēvējuši kaķim.

Kā piemēru ņemsim pasaku par kaķi, mednieku un meža zvēriem („Zvēri slēpjas no kaķa”, A.103., A.Lerchis-Puškaitis Džūkstē, 200.lpp).³⁵ (Tālāk pasakas atstāstījums ar oriģinālā teksta fragmentiem.)

Pasaka sākas ar to, ka „reiz kaķis esot atnācis pie nespēcīga mednieka un lūdzies, lai dodot viņam pajumtu, viņš būšot par to labumu palīdzēt medījumus apgādāt”. Mednieks piekritis. Kādu reizi laimējies un nomedījuši briedi. Mednieks aizgājis uz māju pēc zirga, tikmēr kaķis sargājis un laizījis brieža asinis. Tai brīdī tuvumā gadījušies meža zvēri – lācis, vilks, lapsa un zaķis – kuri nodomājuši, ka „tam gan vajagot briesmīgam zvēram būt, kas tur tās asinis laiza. Kurš katris nenogāzīs tādu lopu,” un viņi nolēmuši kaķi „pielabināt ar kādiem gardumiem”. Ātri vien meža zvēri sagādājuši zosi, medu, katlu un ar medu apraipīto zosi likuši katlā vārīties. „Līdzko sākuši garšīgie garaiņi celties,” visi noslēpušies: lācis uzlīdis priedē, vilks ielīdis žagaru čupā un lapsa ar zaķi aizlīduši turpat uguns malā aiz krūma. Garaiņu smarža tikusi līdz kaķim un to kārdinājusi, bet kaķis uzreiz nav padevis, palicis sargājam, bet smarža tik ļoti kārdinājusi, ka „vienu soli, otru soli, trešu, kamēr beidzot, brīc! Bijis pie katliņa klāt”. Vilks, žagaru čupā tupēdams, sācis priecāties par tādu veiksmi un kustināt astes galu. Kaķis to noturēja par peli un metās virsū. Vilks pārbijies un, kā lecis, tā aizķēries aiz katliņa un „bladāc” – uz vietas beigts. Kaķis noturējis vilku par milzu peli, pats nobijies un mucis augšā priedē, kur lācis sēdējis. Lācis nāves bailēs lecis no koka un nolauzis kaklu. Zaķis par to visu smējies tā, kamēr pārplīsusi lūpa. Tik lapsa nesacījusi nekā. Tā nopurinājusi galvu un „aizlaidusies lapās”.

Šajā pasakā ir vairākas zīmīgas epizodes. Pievērsīsim uzmanību pasakas sākumam. Tur parādās, ka kaķis esot pats atnācis pie cilvēka un turklāt jau ar gatavu priekšlikumu: tu man mājas, es tev par palīgu labuma sagādāšanā. Tas saskan ar zinātnieku uzskatiem, ka kaķis pieradināts, jo izrādījies lietderīgs pārtikas („labuma”) sargāšanā no grauzējiem, mazajiem savvaļas dzīvniekiem. Savukārt kaķis *ļāvies pieradināties*, jo tam atkal savs „labums” –

³⁵ Turpmāk visas pasakas no šī avota: Šmits Pēteris (pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis) Latviešu pasakas un teikas, 1.sēj., R., 1925

pajumte, kur – kā nojaušams – kāds kumoss vienmēr dabūjams. Varētu teikt, ka pasakā atspoguļojas reālais pieņēmums, ka kaķa un cilvēka attiecības nodibinājušās uz to savstarpējā izdevīguma pamata. Tātad viņiem abiem ir līdzīgas intereses, un tas nozīmē, ka kaķis kādās rakstura īpašībās līdzinās cilvēkam. Šī īpašība varētu būt māka par sevi parūpēties un nodrošināties nākotnei.

Nākamais aplūkojamais šajā pasakā, ir attiecības starp kaķi un meža zvēriem. Ja tās tiktu skatītas bināro opozīciju kategorijās, tad iznāktu, ka kaķis un meža zvēri ir pretēju pasaulu pārstāvji. Kaķis mežā ienācis kopā ar mednieku kā viņa biedrs, tāpēc viņš ir saistīts ar cilvēku pasauli. Formāli to var apzīmēt ar zīmi „kultūras pasaule”, kas ir pretstatā meža zvēru pasaulei – mežam jeb „dabas pasaule”. Bet tā kā pasakas darbība lielākoties risinās no meža zvēru redzespunkta, tad šie pretstati mainās vietām. Pēc meža zvēru uzvedības var spriest, ka kaķis viņiem ir nepazīstama parādība. Pretstatījums kultūra – daba ir ekvivalents pretnostatījumam savs – svešais, un priekš meža zvēriem kaķis ir ienācējs no svešas pasaules, un mītiskajā domāšanā tas nozīmē to pašu, kas draudīgo. Viņi nospriež, ka tāds stiprinieks, kurš ar tik mazu augumu spējis pieveikt tik lielu meža dzīvnieku (briedi), noteikti jāpielabina. Pielabināšanas ainā velkamas paralēles ar senlatviešu (un citu seno kultūru vispār) reliģiskajiem priekšstatiem. Meža zvēri gatavo ēdienu, lai ar to pielabinātu pēc viņu domām spēkos pārdabisko kaķi. Tas atgādina seno cilvēku pielabināšanos pārdabiskajām būtnēm un dievībām, lai tie savu darbību nevērstu pret cilvēku, bet palīdzētu tam. Lai veicinātu šī lūguma ievērošanu, tika upurēts un dots ziedojumos labākais no labākā. Pasakā kaķi meža zvēri nodomājuši pielabināt ar zoss un medus ēdienu. Šeit uzmanību vajadzētu pievērst ēdiena nozīmei. Mītiskajā pasaulē ēdienam ir sakrāla nozīme, tā ir rituāla sastāvdaļa, bet ēdiena gatavošana un ēšana – kā pats rituāls. Konkrētajā pasakā ēdiena gatavošana notiek ar nolūku, tātad tā ir rituāla darbība. Turklāt pats ēdiens – zoss un medus – nav no tiem, ko senais cilvēks varēja atļauties lietot pārtikā ikdienā. Tas ir sakrāls ēdiens, ko lietoja tikai godos un gadskārtās, kur tiem bija simboliska nozīme. Pasakā zoss un medus vira tiek izmantota kā līdzeklis, ar kuru pielabināt kaķi ar mērķi to no „pretējās puses” pārvilināt „savā pusē” (šīs pasakas variantā tā arī teikts – „(Lācis) *Rādīdams saviem draugiem tādu brīnumu, viņš saka: "Vai mēs šo zvēru nevarētu dabūt savā biedrībā?"* (2.A.103.) Ēdiens attiecībā starp meža zvēriem un kaķi ieņem starpnieka lomu, tas neitralizē pretstatījumu daba – kultūra.³⁶

Tomēr meža zvēru iecere par savienību ar kaķi cieš sagrāvi. Apstiprinās folkloras priekšstats par kaķi un peļu ķeršanu kā vienotu emblēmu. Pateicoties šai kaķa raksturīgajai tieksmei medīt, meža zvēri zaudē. Viņi tiek sašķelti un iznīcināti kā kopiena, jo katrs aizskrien

³⁶ Šķirkļis „ēdiens”: „Sākotnēji piederot pie dabas (pēc izcelsmes, sastāvdaļu rakstura utt.), ēdiens tiek izmantots jau par kultūras produktu pārejā no dabas uz kultūru. Šādā nozīmē ēdiens ir mediators un neitralizē šo pretstatījumu” – Mitoloģijas enciklopēdija. 2. sēj., R., 1994, 115

uz savu pusi vai iet bojā. Kaķa spēks slēpjas viņa individualitātē, turpretī meža zvēri spēcīgi ir tikai kopā. No filozofiskā aspekta raugoties, kaķis pārstāv jauno laiku domāšanas veidu, savukārt meža zvēri iemieso arhaiskās sabiedrības uzbūves modeli ar tam raksturīgo domāšanu. Jauno laiku filozofija nosaka pašaušanos galvenokārt uz savām spējām, turpretī arhaiskajā pasaules skatījumā indivīds iekļaujas kopienas dzīvē kā tās sastāvdaļa un veic savu ieguldījumu kopīgam mērķim. Tās ir divas atšķirīgas pieredzes. Filozofiskā kontekstā šo pasaku varētu tulkot arī kā vēsturisku laikmetu pārmaiņu atspoguļotāju. Pārmaiņu cēlonis pasakā ir kaķis ar savu gribas izpausmi. Kaķis apzinās savu vērtību un viņš zina, ko vēlas – tas liecina, ka viņam piemīt radoša būtība. Radošā būtība realizē savu izpausmi, neatkārtojot to, tāpēc tā veido vēsturi. Bet vēsture ir pretstats dabai³⁷ un līdz ar to arī mītiskajai domāšanai, jo daba un mīts ir cikliski. Tā kā šie abi domāšanas veidi ir pretstatīti, tad agri vai vēlu starp tiem notiek konflikts. Kultūras pārstāvji kaķis-mednieks un cilvēks-mednieks ienāk dabas teritorijā, dinamiski iejaucas tās procesos, savukārt dabas pārstāvji reaģē uz to ar rituāla veikšanu, jo kultūras izpausmes viņiem ir sveša parādība. Rituāls ir tas, kam vajadzētu neitralizēt svešo, biedējošo, bet tas nedarbojas saskaroties ar citu pasauli, kā tikai ar savējo – mītisko. Šī nesaskaņa notiek, tāpēc, ka „*Kultūra ir denaturalizācijas process.(..)...turklāt tas saistīts ar desakralizāciju...*”³⁸ Meža zvēru pieredze nespēj turēties kaķa pieredzes priekšā, jo kaķa pārstāvētās pasaules izpausme ir tehnika, kas ir profānā zīme, pretēji sakrālajam darbības veidam rituālam. Tehnika vienmēr ir galīgi iznīcinoša, jo tā iznīcina fiziski, un tai neeksistē priekšstats par sakrālā neizskaramību. Meža zvēru dabas pasaule kapitulē kaķa kultūras pasaulei. Globāli skatoties, pasaka atspoguļo dabas pasaules neatkarības zaudēšanu kultūras pasaules priekšā, un kaķis ir šo vēsturisko laiku pārmaiņu pazīme.³⁹

Latviešu dzīvnieku pasaku motīvā, ko varētu apzīmēt kā „zvēru karš” (A.103.) (pie kura var pieskaitīt arī iepriekš analizēto pasaku), kurā tiek skaidrotas attiecības starp meža un mājas dzīvniekiem, darbojas viens likums: vienmēr uzvar mājas dzīvnieki. Tas ir loģiski, jo tie ir cilvēka pasaules izteicēji (un cilvēks vienmēr pasauli izteiks tikai par labu sev). Taču ne visi meža zvēri tik viegli padodas. Bieži pasakās lapsa ir tā, kurai izdodas no situācijas iegūt vairāk laba kā citiem. Par lapsas personāža ideju vairāk turpmāk.

³⁷ Kūle M., Kūlis R. *Filosofija*, R., 1998, 628

³⁸ Rubenis A. *Ētika XX gadsimtā: praktiskā ētika*, R., 1996, 128 – 129

³⁹ Lietuviešu vēsturnieks A. Bamblauskis savā darbā „Senosios Lietuvos istorija 1009–1795” (Vilnius, „R. Paknio leidykla”, 2005, 92) apgalvo, ka kaķis ir istākā civilizācijas pazīme, jo kaķis esot „ērtību mīlošs dzīvnieks”.

Kaķis triksters

Kaķis pasakās nav vienveidīga figūra. Jau iepriekš tika stāstīts par kaķa tēlu zvēru pasakās kā iespējamu jauna laikmeta zīmi. Bet, šķiet, kaķa tēls ar to vien neaprobežojas. Dažās zvēru pasakās, kas tiks aplūkotas šajā nodaļā, kaķim parādās triksteru iezīmes.

Vispārīgi triksteru var raksturot kā folkloras (un kultūras) personāžu, kas ir viltnieka un jokdara dabas. Viņam neeksistē morālas un sociālas vērtības, viņš pakļaujas savām kaislībām. Triksteru būtība iemieso pretrunas: viņš ir mānītājs un apmānītais, radītājs un jautājums, devējs un atraidītājs.⁴⁰ Triksters rīkojas kā viņam tīk, un tas parasti ir amorāli, nepiedienīgi vai absurdi, bet iznākums var būt kā slikts, tā labs. Tāpat arī viņš pats var palikt zaudētājos, bet biežāk gan kļūst par uzvarētāju un ieguvēju. Triksteru prioritāte ir apmierināt savas vajadzības, bez sirdsapziņas pārmetumiem izmantojot citus, taču viņš nav pilnīgs ļaundaris. Triksteram piemīt gudrība bez atbildības izjūtas.⁴¹ Viņš ir „radošs tēls no laikiem, kad viltība un gudrība bija sinonīmi”.⁴²

Runājot par triksteri latviešu folklorā, viena izteikta figūra ir lapsa. Latviešu pasakās lapsu sauc par gudrinieci, viltnieci, un šo apzīmējumu lapsa attaisno. Viņai vienmēr ir plāns, kā dabūt kārotu, un kārotais visbiežāk ir ēdiens. Parasti lapsa ir tā, kas zvēru pasakās izrāda iniciatīvu. Viņas atjautība ir nepārspējama, un, tikai pateicoties tai, viņa izglābjas no visbezcerīgākajām situācijām.

Kaķis savukārt nav tik spilgts triksters kā lapsa. Pasakas, kurās kaķa tēlam parādās triksteru daba, arī nav ne tuvu tam pasaku daudzumam, cik, piemēram, ar triksteru lapsu.⁴³ Bet tomēr tajās kaķa tēla psiholoģija un darbība norāda uz triksteru būtību.

Folklorists Gatis Ozoliņš triksteru figūru dala „folkloras triksterī” un „mītoloģiskajā triksterī”. Gan viens, gan otrs vienmēr cenšas kaut ko iegūt, taču „folkloras triksters „galvenokārt rūpējas tikai par pārtiku sev”, savukārt „mītoloģiskais triksters saistīts ar sākotnējiem radīšanas mītiem un darbojas kā kultūrvaroņa negatīvais paralēltēls kosmosa

⁴⁰ Радин П. Трикстер: исследование мифов североамериканских индейцев. Санкт-Петербург, 1999, 7

⁴¹ Березкин Ю.Е.Трикстер как серия эпизодов//Труды факультета этнологии.СПб:ИДПО "Европейский университет в Санкт-Петербурге". 97 – 164 (В электронный вариант внесены небольшие исправления и дополнения), „Ruthenia” – humanitāro zinātņu portāls (apskatīts 01.02.2007): <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin2.htm>

⁴² Ozoliņš G. Triksters latviešu tautas dzīvnieku pasakās//Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: Rakstu krājums 8. Liepāja, 2003, 311

⁴³ Sal.: pasaku tipi ar triksteru lapsu – 20A, 21, 30, 31, 33, 34B, 35A*, 35B*, 37*I, II, 41, 43, 44*, 47C,50,50A,51A,53,56A,56D,56B*, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64**, 65*, 66A*, 68**, 103A, 105, 115, 122D*, 170* u.c.; – ar triksteru kaķi – 15, 20A, 110*, *111B*, 200, 219A*. Sk. Arājs A., Medne A. Latviešu pasaku tipu rādītājs, R., 1977

izveidē un iekārtošanā”.⁴⁴ Pēc pētnieka atzinuma latviešu dzīvnieku pasakās „augstā” mitoloģija vairs neeksistē, tāpēc nav arī „*mītoloģiskā triksterā*”.

Spriežot pēc folklorista sniegtā dalījuma, kaķis latviešu folklorā atbilst „folkloras triksteram”. Šāds kaķa tēls sastopams pasakā „Kaķis un pele” (A.111.15., pierakstījis N.Rancāns Ludzas Bolvos, 224.lpp.). (Tālāk pasakas atstāstījums ar oriģinālā teksta fragmentiem.)

Pasaka vēsta, ka kaķis ar peli kādreiz dzīvojuši kā vīrs un sieva: „*Kaķis gājis uz lauku medīt un pelīte taisījusi ēdienu*”. „*Pelīte bijusi laba un taupīga saimniece, un kaķis bijis ar viņu ļoti mierā*.” Bada dienām abi norunājuši kaut ko iekrāt. Pelīte sākusī krāt taukus podiņā un piekrājusī pilnu, un abi kopā to aiznesuši un noslēpuši mežā krūmos. Pienāca ziema, no ēdamā nekas daudz nebija palicis, tikai miežu plāceņi, „*bet kaķim gribējies gaļas un tauku*”. „*Domājis, domājis – pēdīgi teicis pelītei: „Vai zini ko? Iedod man vienu plāceni, šodien man jāiet kristībās!*” Pelīte iedevusi, un kaķis „*ar līkumu aizlingoja uz tauku podiņu*”. Tā kaķis pelīti mānīja vēl divas reizes, arvien sakot, ka jāiet kristībās, līdz izēda podiņu pavisam tukšu. Bet pienāca aukstums un bads, un pelīte atcerējās par noglabāto podiņu ar taukiem. Kad atklājās, ka tauki ir pazuduši, pelītei kļuva skaidrs, ka tas ir kaķa darbs. Viņa pārmeta kaķim krāpšanos, bet kaķis uzkliedza: „*Kas tev par daļu, kur es gāju? Apēdu taukus, apēdīšu arī tevi!*” Pelītei izdodas izsprukt, un pasaka beidzas ar skaidrojumu, ka kopš tā laika „*kaķis no savas puses gūsta peli*”.

Pasakā kaķa tēlā skaidri parādās vairākas triksteram raksturīgas īpašības. Tās atklājas pakāpeniski, mainoties kaķa tēla raksturam pasakas gaitā. Šo rakstura dinamiku arī varētu uzskatīt par triksterā pazīmi vispār, jo triksters vienmēr pielāgojas apstākļiem, lai tos izmantotu savā labā. Pasakas sākumā kaķis tēlots, kā gādīgs, ar dzīvi apmierināts saimnieks, bet tiklīdz apstākļi sākuši mainīties, proti, pienākusi ziema, un kaķim garšojošas pārtikas aptrūcies, tā tēls sāk pārvērsties. Parādās viņa alkatīgā, bet asprātīgā daba – kaķis izdomā kā apmānīt pelīti, lai tiktu pie podiņa tauku. Triksters vienmēr ir gatavs savos savtīgajos nolūkos izmantot tuvākos, kas šajā gadījumā ir viņa sieva pelīte. Triksters prot novērtēt sava upura vājās vietas. Viņš manipulē ar pelītes krietno dabu, izmantojot svētuma jēdzienu – kristības. Pašam viņam svētums ir svešs tikai tik tālu, cik tas skar viņu individuāli, respektīvi, svēta lieta triksteram var būt tikai viņa vēlmju apmierināšana. Beigās, kad pelītei top skaidrs, kur pazuduši tauki, mēs redzam, ka kaķim nerodas ne mazākie sirdsapziņas pārmetumi par savu rīcību. Vēl vairāk – pēkšņi viņš pārvēršas ciniskā agresorā („*Apēdu taukus, apēdīšu arī tevi!*”) un turpina būt savu instinktu varā, jo tā ir vienīgā izeja, lai no šīs situācijas izietu kā

⁴⁴ Ozoliņš G. Triksters latviešu tautas dzīvnieku pasakās//Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: Rakstu krājums 8. Liepāja, 2003, 310

uzvarētājs. Triksters nekad nebūs galīgs zaudētājs. Viņam var neizdoties vienreiz, bet viņš mēģinās atkal un atkal, līdz izdosies, pretējā gadījumā tas nebūtu triksters.

Šajā pasakā caur kaķa tēlu atklājas vēl kādas triksteras īpatnības: tam it kā ir ļoti īsa atmiņa, it kā psihiska nestabilitāte. Kaķis neizjūt pienākumu ne pret nākotni, kad izēd ziemas krājumus, ne pret pagātņi, kad māna un uzbrūk pelītei. Kaķis rīkojas tā, it kā katrā epizodē viņš būtu cits personāžs, un katru reizi ieejot citā lomā, viņš koncentrējas tikai attiecīgajam brīdim. Viņš maina sejas no kaķa – saimnieka uz kaķi – viltnieku, tad atkal uz saimnieku (kad iet kopā ar pelīti pēc podiņa tauku) un tad atkal uz viltnieku. Šī ambivalence, šī lomu rotaļa ļauj kaķi identificēt ar triksteras tēlu.

Vēl citas triksteras pazīmes kaķī ieraugām pasakā „Zvēri iet grēkus sūdzēt un iekrīt bedrē” (A.20.33., J.Johansone Rīgā, 160.lpp.). (Tālāk pasakas atstāstījums ar oriģinālā teksta fragmentiem.)

„Pie kāda saimnieka dzīvoja runcis, kurš bijis liels kārumsnieks, jo bez pelēm, ko noķēris klētī, dažu labu reizi apēdis arī šķiņķi un izlaizījis kreimu. Kādreiz, kad atkal bijis izlaizījis kreimu, saimniece viņu krietni ar stibu pamielojusi. Runcis domājis, nu gan laikam grēku būšot par daudz, kad arī saimniece to sākot sist, tagad jāejot tos izsūdzēt, tad varēšot dzīvot atkal pa vecam.” Tā runcis iedams sūdzēt grēkus, pa ceļam sastop vilku: *„Arī vilkam paliek smaga dūša, jo grēki viņu nospiež. Viņš iet runcim līdzi”*. Drīz runcim gājienā uz grēksūdzi pievienojas arī zaķis ar lapsu. Runcis visus noved pie lielas bedres, sakot, ka *„tepat jau esot tā grēku sūdzamā vieta”*. Pār bedri tiek pārlikts koks, pār kuru katram jāiet pāri. *„Kam Dievs grēkus piedošot, tas pāriešot, kam ne, tas iekritīšot bedrē.”* Runcis iet pirmais un pāriet, jo kokā bija iekēries ar nagiem. Pārējie zvēri arī iet pār koku, bet nespēj noturēties un iekrīt bedrē. Bet ko dara runcis? *„Runcis paceļ savu cepuri un lepni aizcāpo uz māju, jaunus grēkus pelnīties.”*⁴⁵

Pasaka stāsta, ka runcis gājis grēkus sūdzēt, jo jutis, ka *„nu gan laikam grēku būšot par daudz”*. Runcis par grēkiem dēvē *„dažu labu reizi”* kad *„apēdis arī šķiņķi un izlaizījis kreimu”* un tad atkal kādu reizi *„kad atkal bijis izlaizījis kreimu”* jeb, citiem vārdiem sakot, brīžus, kad piekļuvis ēdienam, kas viņam bijis liegts. Runcis – kārumsnieks nespēj pretoties vēlmei pamieloties. Atgriežoties pie G.Ozoliņa atziņas, jāsecina, ka „folkloras triksteras” būtība patiešām ir neatdalāma no ēdiena kārošanas, tā iegūšanas un ēšanas.

Vēl runča triksteras daba atklājas sakrālā profanācijā: grēki un grēksūdze tiek uztverta kā patīkama pārmaiņa ikdienas veicamo grēku virknē. Runča apņēmība izsūdzēt grēkus aizrauj

⁴⁵ Ar to arī kaķa epizode pasakā beidzas, bet tālāk pasaka turpinās ar zināmo sižetu, kur zvēriem sēžot bedrē bezpalīdzīgā stāvoklī, lapsa ierosina, ka jāēd tas, kuram smalkāka (zaķim)/rupjāka (vilkam) balss, kas arī tiek izdarīts. Beigās lapsa izliekas par beigtu, un zemnieks izvelk to no bedres un ieliek vezumā, kurā atrodas zivis. Lapsa nozog zivis un aizskrien.

arī meža zvērus, un tie runča vadībā droši dodas gājienā ar cēlo mērķi. Taču runcis sāk spēlēt slepenu spēlīti. Viņam izdodas zvēriem iestāstīt, ka „sūdzamā vieta” ir bedre un, ka Dievs piedošot tikai tam, kurš spēs pāriet pāri tai pārliktajam kokam. Šāda ideja, kas būtībā ir bezjēdzīga un meža zvēriem neizpildāma, ir raksturīga triksteram. Triksters vienmēr otram dos tādu padomu, no kura, pirmkārt, labums tiks viņam pašam.

Pasakas „Zvēri iet grēkus sūdzēt un iekrīt bedrē” kontekstā runča triksterā tēls tiks analizēts plašāk, jo tajā parādās īpatnības, kas ir saistībā ar viņa pozīciju dzīvnieku pasaulē. Lai ieraudzītu, kas raksturīgs tieši runcim, tēls tiks sastatīts ar tradicionālo triksterā figūru latviešu folklorā – lapsu. Pretī runča tēlam tiks likts nevis kādas konkrētas latviešu pasakas triksters lapsa, bet gan vispārīgs priekšstats par to, kas gūts aplūkojot izplatītākos (spriežot pēc P.Šmita norādītā variantu daudzuma) motīvus, piemēram, „Lapsa zog zivis”, „Lapsa māca vilku zvejot”, „Zvēri bēgdami iekrīt bedrē”, „Lapsas smadzenes”, „Lapsa un āzis” un citus.

„Folkloras triksterā” tēla galvenajā izpausmē – ēdiena iegūšanā – veidojas it kā divas atšķirīgas, pretējas situācijas. Pirmajam (runcim) šīs rūpes ir mazsvarīgākas, jo viņš ir cilvēka aizgādībā, turpretim otrajai (lapsai) kā savvaļas dzīvniekam par barību ir jādāmā pašai. Pretējās situācijas rada arī pretējus triksterus. Pirmais triksters (runcis) nāk no cilvēka radītas vides (to izsaka sadzīvīskās detaļas, kas atrodas apkārt tēlam, piemēram, klēts, saimnieks un saimniece, gatavota pārtika (*kreims*, šķiņķis), podiņš, cepure u.c. kultūras zīmes), tāpēc nosacīti viņu varētu nodēvēt par „kultūras triksteru”.

Otrai situācijai atbilst pasaku kopums ar lapsu, kur tā parādās kā triksters. Tā kā lapsa latviešu folklorā ir tipiska triksterā figūra, tad pretstatījumā to varētu apzīmēt ar jēdzienu „klasiskais triksters”.

Galvenā atšķirība starp „kultūras triksteri” un „klasisko triksteri” ir triku veikšanas motivācija. Runča triku ar meža zvēriem nemotivē eksistenciālu problēmu risināšana. „Kultūras triksters” savu būtību piepilda arī psiholoģiskā rotaļā. Runcis zvērus ievilina bedrē nevis, lai piesavinātos kaut ko vai glābjoties pašam, kā to visdrīzāk darītu lapsa (piemēram, pasakā „Lapsa un āzis”, kur lapsa ievilina bedrē vientiesīgo āzi un pati no tās izglābjas, pakāpjoties uz āža auguma.(A.31., A.Miglava Rūjienā), bet lai vēlreiz pārliecinātos par savu izmanību: ja prata mānīt saimniekus mājās, tad meža zvērus piemānīt nesagādās lielākas grūtības. Liekas, runcis nemaz mielošanos ar ēdienu nebūtu uzskatījis par grēku, ja vien saimniece nebūtu sākusi viņu sodīt. Izrādās, ka tas ir vienīgais, kas uz laiku attur viņu no ēdiena zagšanas, bet jautājums par iztikas avotu runča prātu īpaši nenomāc. Viņš zina, ka paies laiks un atkal varēs „*jaunus grēkus pelnīties*”. Runcis ir pārliecināts, ka vienmēr atradīs veidu, kā mājās tikt pie ēdamā, tāpēc mierīgu prātu var nodoties citiem nedarbiem. Triks ar meža zvēriem runcim ir vairāk kā izklaide, kurā viņš parāda intelektuālu pārākumu pār citiem

dzīvniekiem, tai skaitā pār gudrinieci lapsu, kura arī notic meliem, un iekrīt bedrē līdz ar pārējiem.

Lapsai nav raksturīgi joki, kam pamatā ir vēlme tikai izklaidēties. Tad, kad viņa ir dabūjusi kāroto ēdienu, viņa mēdz neutralizēt personāžu, kas varētu viņai guvumu atņemt vai atriekties par to, ka viņa atņēmusi to savukārt pirmajam, ar muļķīgu padomu došanu, kā to pašu ēdienu arī iegūt vai izlikšanos par vāju (piemēram, pasakā „Sasistais vilks nes veselo lapsu” (A.2.4., P.Ozoliņš Krustpilī), „Lapsa māca vilku zvejot” (A. 2. K.Jansons Plāņos). Lapsas jokošanai pamatā paliek cīņa par pārtiku.

Triksters lapsa latviešu zvēru pasakās ietver arhaiskāku informāciju. Šo triksteru pastāvīgi nomāc bads un cīņa par izdzīvošanu. Saistībā ar lapsu parādās naturālistiskas ainas, piemēram, „smadzeņu,” zarnu, kāju un ķepu ēšana, nāve, arī liecības par mednieku kultūru (motīvā, kur meža zvēri iekrīt bedrē, domājams, atspoguļojas senais dzīvnieku medīšanas veids), tāpēc lapsa salīdzinājumā ar kaķi uzlūkojama kā senāks triksters. No tā var secināt, ka lapsa ir senāks personāžs folklorā vispār, un tad kaķis pretstatāms kā jaunāks, cita sabiedrības attīstības līmeņa liecinieks.

Ir vēl kāda nozīmīga detaļa, kas kaķi šajā pasakā pietuvina triksteram būtībai un līdz ar to vieno ar lapsu. Tā ir smiešanās. Pasakas „Zvēri iet sūdzēt grēkus un iekrīt bedrē” variantā (A.1.47.20.31. R.K.Porietis Sēlpils Aizupēs), kad zvēri sakrituši bedrē, „*kaķis, zināms, aiziet smiedamies*”. Šāda darbība ļoti raksturīga triksteram lapsai, piemēram (tālāk fragmenti no vairākām zvēru pasakām un variantiem):

„*Smiedamās viltiece aizgāja un atstāja āzi bedrē, lai sprāgst.*” (1.A.1.47.20.31., R.K.Porietis Sēlpils Aizupēs, 160.lpp.)

„*Viņa aizskrien krūmos, apēd zivis un iet mājā smiedamās.*” (A.20.33., J.Johansone Rīgā)

„*Lopsa, muoseņa, aizskrēja smīdamās uz savu olu.*” (A.1.2. A.Poča Preiļos)

„*Vylks jam maizi un gaļi un dūd lopsai. Lopsa ād un smejas.*” (A.3*, T.Beča Preiļu Byndarines novadā)

„*Lapsa gardi pasmējusies par tādu vientiesi un gan jau viņa izkļuvusi laukā.*” (A.20A. J.Krieviņš Drabešu Zīlēs)

„*Lapsa garši pasmējusies par lāča dumību un pēc no grāvja izlēkusi arā.*” (A.20A. A.Tērauds Ērgļos)

Kā redzams, lapsas smiekli izskan pēc pūliņiem, kad izdevies iegūt kādu labumu, un parasti tas notiek pasakas beigās. Saprotama reakcija, taču smiekliem šeit ir dziļāka nozīme. Lapsa nesmejas tikai tāpēc, ka ir uzjautrinoši apmuļķot citus, un tāpat šie smiekli nav

bezširdīga ļaundara smieklī, kā pirmajā brīdī varētu šķist. Pasaka ir tikai situācijas izspēle, bet tās īstenā ideja iekodēta trikstera tēlā un tā realizēšanās kulminācijā – smieklos. Triksteras smieklī ir ne tikai prieks par iegūto laupījumu vai laimīgo izkļūšanu no draudošas situācijas, tā ir viltības, asprātības, izmanības uzvara pār muļķību, naivumu, neveiksmi, neveiklību jeb visu, kas ved pie negatīva rezultāta. Dabas pasaulē ikviena kļūda var būt iznīcinoša, tāpēc muļķība, neveiklība nav pieļaujama. Būtībā smieklī simbolizē uzvaru pār iznīcību vispār. Lai izdzīvotu, ir jābūt apveltītam ar nerimstošu modrību, izmanību, tātad – viltību. Viltība ir pirmatnēja gudrība. Gudrība mūsdienu izpratnē iekļauj arī godīgumu, sirdsapziņu, kas nepieļauj smieties par muļķību, bet arhaiskajai gudrībai – viltībai – šie jēdzieni tikai traucētu. Triksters izmanto muļķību, izliekoties par to pats, lai pretotos iznīcībai. Viņš smejas par iznīcību, jo tam šoreiz izdevies no tās izvairīties. Bet izvairīties izdodas uz brīdi, jo pavisam no iznīcības nav iespējams izvairīties. Tā iet roku rokā ar dzīvību, un vienai bez otras pastāvēt nozīmētu, ka nepastāv nekas. Triksteras humors ir pirmatnējs. Tā pamatā ir cilvēka apjauta par mirstīgumu. Triksteras tēls iemieso zināšanas par pasaules divām esamībām – dzīvību un nāvi. Grūžot nelaimē un nāvē citus, viņš caur to iegūst dzīvību sev,⁴⁶ un smiešanās apliecina šo atjaunotni. Šajā momentā triksteras smiešanās sasauca ar karnevāla rituālajiem smieklīem, kas saistīti ar nāves un dzīvības nomaiņu. „Smieklī aptver abus nomaiņas polus, tie attiecas uz pašu nomaiņas procesu, uz pašu krīzi”.⁴⁷ Triksters smejas par svētām lietām: dzīvību, uzticēšanos, draudzību, reliģiju. Izsmejot sakrālo (augsto), to padara par profānu (zemu) „*lai piespiestu tos atjaunoties*”.⁴⁸ Mūsdienās to sauktu par negatīvās enerģijas izvadīšanu un pozitīvās uzņemšanu. Triksteras smieklī tāpat kā karnevāla smieklī ir ambivalenti: tie reizē iemieso komisko un traģisko, apstiprinājumu un noliegumu, gaviļu smieklus un izsmiešanu. Citiem vārdiem sakot, tas ir prieks par dzīvību, par gūto labumu un skumjas, kas mijas ar bailēm par to, ka viss ir pārejošs un zūdošs.

Pēc būtības tieši tāpat smejas runcis stāvot bedres malā, kad tur savas muļķības dēļ iekrituši neattapīgie meža zvēri. Viņš pasmejas aiziedams, jo ne jau viņš atrodas tur lejā iznīcībā. Triksteras runča smieklī ir nedaudz citas kvalitātes kā triksteras lapsas smieklī, bet princips paliek tas pats – tie ir smieklī par iznīcību. Runcis smejas par to, ka viņam izdodas piemānīt, ka viņam ir nodrošināta dzīve cilvēka mājās, ka viņš var atļauties nodoties joku taisīšanai tikai, lai padarītu raibāku savu ikdienu. Lapsa smejas par to, ka dabūjusi ēdienu vai izglābusies no bedres ar viltu, bet tas ir prieks par izglābšanos no nāves, kamēr runcim tas ir prieks par to, ka viņam, pateicoties savai privilēģētajai pozīcijai – dzīvot cilvēka aizgādībā –

⁴⁶ Piemēram, pasakā „Lapsas smadzenes” (A.3. M.Ārons Bērzaunē) lapsa, kura notriepusies ar mīklu, stāsta vilkam, ka tās esot viņas pašas smadzenes un „*tā malūte par dārgu citiem piedāvāt*”. Ja pats gribot tādas ēst, lai ieskrienot kokā ar galvu, „*tad izsprāgs smadzeņu, vai cik.*” Vilks tā arī izdara un paliek beigts.

⁴⁷ Bahtins M. Karnevāls un literatūras karnevalizācija//Grāmata Nr.6, R., 1991, 49

⁴⁸ Turpat – 49

un dabas dotai gan fiziskai, gan prāta veiklībai, par pretošanos un glābšanos no iznīcības nav jādomā. Atkal „kultūras pasaule” un tās pārstāvis „kultūras trikstērs” uzvar „dabas pasauli” un tās pārstāvi triksteru lapsu. Atkal tas skaidrojams ar antropocentrisko skatījumu. Runcis dzīvo cilvēka paspārnē, bet lapsu cilvēks apdraud. Kaķa labvēlīgais stāvoklis dzīvnieku pasakās izriet no dzīves īstenības: kaķis ir mājdzīvnieks – cilvēka puses pārstāvis. Tāpēc runcis ir savādāks trikstērs: pašpārliecināts sliņķis, kam nav jācīnās ar nīcības izpausmēm, lai dzīvotu. Viņš var atļauties no mājas aiziet, jo trikiem tur paliek *par šauru*, izklaidēties un tad *pacelt savu cepuri un lepni aizcāpot uz māju* atpakaļ komfortā. Runcis ir trikstērs – dzīves baudītājs. Dīkdienīga, bezrūpīga dzīve patiesībā ir cilvēces ideāls, un kaķis šajā pasakā iemieso sapni par to.

. Ir jābūt iemeslam, kāpēc kaķis latviešu folklorā parādās kā trikstērs. Varbūt, ka tam piemīt līdzīgas īpašības, kas senču priekšstatos to ļāvušas nostādīt līdzās paraugam jeb „klasiskajam triksteram” lapsai. Latviešu folkloras priekšstatos lapsa ir viltiece, gudriniece, kuplāste, vistu, zosu, pādes (tautasdziesmās) zagle. Šādi epiteti var tikt doti tikai par lielāko veiklību, nevienam citam dzīvniekam tādi latviešu folklorā nav piešķirti. Viltīgu, veiklu, savtīgu un divkosīgu cilvēku mēdz saukt par lapsu. Latviešu sakāmvārdu datorfondā⁴⁹ rodami vairāki sakāmvārdi, kas to izsaka, piemēram: „*No lapsas nevar desu pirkt*” (116 7034), „*Veca lapsa neiet lamatās*” (1685 1161), „*No lapsas zobiem vis neizspruksi*” (1190 3403), „*Kad lapsa skraida apkārt, tad neesi zoss*” (1379 7895). Kaķa veiklība un viltība folkloras priekšstatos galvenokārt parādās saistībā ar peļu ķeršanu. Runājot par veiklu, apķērīgu cilvēku, saka „*manīgs kā kaķis*”, „*kā kaķis*” un „*kaķa soļiem*”⁵⁰ ir tāds, kurš klusi, uzmanīgi un veikli pārvietojas. Tātad, abus personāžus vieno tādas īpašības, kā veiklība, viltība, arī zaglīgums, kas atspoguļojas pat līdzīgos sakāmvārdos: „Kaķis zina, ka taukus ēdis” (E.Kokare) un „Lapsa zin, ka mednieks dusmojās par trekno zosi” (556 5470).

Jāsecina, ka tomēr nav nejaušība, kāpēc kaķis latviešu folklorā arī likts trikstēra kategorijā. Iemesls nācis no ikdienas dzīves. Piemēram, govš latviešu priekšstatos diez vai varēja ieņemt trikstēra vietu. Asociācijas, kādas raisās iedomājoties govi, neatbilst viltīgam, izmanīgam, asprātīgam tēlam, kurš turklāt ir liels kārumnieks, kā tas notiek, iedomājoties kaķi. Felis catus jeb mājas kaķis patiešām ir ar tādām īpašībām apveltīts, un tas atspoguļojas folklorā. Tas, kurš ir trikstērs dzīvē, kļūst par triksteru arī pasakā. Pasaka ir teatrāls sacerējums un cilvēks ir šī iestudējuma režisors. Viņš nevarēja lomu piešķirt nepiemērotam aktierim, pretējā gadījumā tā būtu neveiksmīga izrāde un nebūtu izturējusi nekādu kritiku un svarīgāko – laika kritiku, jo laiks vienmēr atsijā tikai vērtības.

⁴⁹ Lapsa nr.29 – Latviešu sakāmvārdu datorfonds, <http://www.lfk.lv/sakamvardi/index.html>

⁵⁰ Ezeriņa A., Laua A., Veinberga S. Latviešu frazeoloģijas vārdnīca, 1.sēj., R., 1996, 495

Kaķis ticējumos

Mītiskajā pasaulē nekas nevar notikt tāpat vien, nejauši atgadīties vai gadījuma pēc sakrist. Tas nevar notikt, jo pirmatnējā apziņā kosmos ir sakārtots tādā ziņā, ka katrai parādībai tajā ir sava vieta un funkcija. Telpā viss ir apzināts, mītiskajā pasaulē visas atbildes jau rodamas savā apkārtējā pazīstamajā vidē.⁵¹ Savukārt laiks ir ciklisks, tāpēc ir mūžīgs un it kā stāv uz vietas, viens un tas pats brīdis var būt mirklis un mūžība, laiks un telpa ir viens kopējs kamols.⁵² Arhaiskā pasaulē viss ir vienots, dzīvs organisms, pastāv līdzsvars starp dzīvīgo un iznīcīgo. Cilvēks un pārējā pasaule mītiskās domāšanas aspektā netiek nošķirti, cilvēks iekļaujas tās ritmā.⁵³ Mūžīgais cikls, dzīvības un nāves mīšanās atspoguļojas dabas norisēs, gadalaiku maiņā, cilvēka dzīvē un sadzīvē ikdienas darbos un gadskārtas svētkos, kas iezīmē laika ritumu, godos, kad tika apzināts savējo ļaužu loks – pavadīti aizgājēji un sveikti ienācēji. Viss notiek dabiskā plūsmā un saskaņā ar to, kā to paredz kosmosa sistēma. Pirmatnējās apziņas duālajā uzbūvē⁵⁴ eksistēja arī parādības, kas apzīmēja nesakārtotību, kas bija nevēlamas, ar vienu vārdu sakot – haoss. Senajam cilvēkam haosa spēki vienmēr atradās līdzās un to pastāvīgi apdraudēja.⁵⁵ Tātad par haosa klātbūtnes pazīmēm uzskatīja visāda veida neizdošanos, nelaimes, bojāeju. Cilvēkam vajadzēja prast sadzīvot arī ar šo pasaules izpausmi. Varbūt šādā ceļā bija radušies ticējumi. Cilvēks vēroja zīmes un ticēja, ka tās spēj vēstīt nākotnes notikumus vai arī brīdināt, kā būtu jārikojas, lai nenotiktu nevēlamais, kas ārdā, izjauc, *izsit* no ritma, t.i., izraisa haosa situāciju. Par zīmi parasti varēja uzskatīt kaut ko, kas ikdienā parasti nenotiek – neikdienišķu parādību, kādu novirzi no ierastā lietu ritējuma.⁵⁶ Ticējumi varēja tikt uztverti kā senču pieredze, kā viņu padoms, kas atrodams tepat līdzās, un ir pašsaprotams un neapšaubāms.

Ticējuma objekti parasti ir vistiešākā sakarā ar visu, kas saistīts ar cilvēku un tā apkārtni. Tā kā kaķis visbiežāk uzturējās sētā pie cilvēku mājām piesaistīts, noteikti tika vērotas zīmes arī tā uzvedībā. Tas liek domāt, ka šim mājdzīvniekam gan senču reālajā sadzīvē, gan viņu mītiskajos priekšstatos nav bijusi tā mazākā nozīme.

⁵¹ „Erdmane S. Mīklas latviešu folkloras kontekstā // Kultūras krustpunktu meklējumi. R., 1998, 66

⁵² „Profānajā uztverē laikam ir viens ātrums, bet sakrālajā – cits. Sakrālajā jeb mītiskajā viss reizē ir acumirklis un reizē mūžība. Šis mītiskais laiks..nekad nepazūd pavisam(..)viss atkal sākas no jauna. Un kā laiks, tā telpa ir viens kopējs kamols.” – Kursīte J. Mītiskais laiks latviešu folklorā // Mītiskais folklorā, literatūrā un mākslā. R., 1999, 24

⁵³ Erdmane S. Mīklas latviešu folkloras kontekstā // Kultūras krustpunktu meklējumi. R., 1998, 65

⁵⁴ Ozola S. Binārie pretstati latviešu folklorā // Kultūras krustpunktu meklējumi. R., 1998, 88

⁵⁵ Erdmane S. Mīklas latviešu folkloras kontekstā // Kultūras krustpunktu meklējumi. R., 1998, 74

⁵⁶ „Vērošana bāzējas pa daļai arī uz novirzīšanos no notikuma dabīgās gaitas, uz enormiem gadījumiem.” – Strauberģs K. Latviešu tautas paražas, R., 1944, 18

Iepazīstoties ar P.Šmita apkopotajiem ticējumiem par kaķi, jāsaprot, ka to ir diezgan daudz. P.Šmits šos ticējumus iedalīja vairākās tēmās, kopumā 16, ja klāt vēl pieskaita tēmas „Kaķēni” un „Runcis”. (Ticējumiem, kas doti piemēros, netiks norādītas atsauces. Visi ir no P.Šmita „Latviešu tautas ticējumi” no 2.sēj., no 765. – 781.lpp.,1940)

Šajā nodaļā tiks apskatīta tikai neliela daļa no visiem ticējumiem par kaķi. Iecere ir neliels ieskats ticējumos, kas autores skatījumā atspoguļo kaķa simbolisko nozīmi un vērtību senlatviešu praktiskās dzīves kontekstā.

Ja svešs kaķis ienāk mājās, tad sagaidāma liela laime. /A. Zālīte, Bērzpils. L. Reiteris, Lubāna.M. Leimane, Lubāna./ 12466.

Kad cita mājā atnāk kāds svešs kaķis, tad saka, ka tas saimnieks būs laimīgs. /J. Rupjais, Asūne./ 12467.

Kaķa ienākšana sētā vērtēta kā laba zīme un tiek uztverta kā ieguvums, bet sveša kaķa ienākšana vēl šī ieguvuma pozitīvo nozīmi pastiprina. Kāpēc tieši svešam kaķim ir lielāka vērtība? Liekas, tas saistīts ar duālo pasaules uztveri un tieši ar pretnostatījumu savs – svešs. Atņemt kaut ko no svešā vienmēr ir ieguvums ar plus zīmi. Pavisam laba zīme, ja šis *svešais* labums, nāk pats. Cilvēka dabā ir priecāties par to, kas nācis viegli un bez piepūles, it sevišķi, ja tas ir kāds materiāls labums pie kā zināmā mērā var pieskaitīt arī kaķi. Taču rodas jautājums, kāpēc par kaķi vispār ir šāds ticējums? Iespējams, ka cilvēks bija pamanījis, ka kaķis, pirmkārt, ir dzīvnieks ar tieksmi pēc neatkarīgas rīcības no cilvēka pretēji sunim, kas klausā pavēlēm un seko saimniekam viņa gaitās. Otrkārt, cilvēks nevarēja nepamanīt kaķa īpašību tiekties pēc komforta. Par šo *Felis catus* dabas izpausmi stāsta arī daina:

*Suns ar kaķi strīdējās,
Aizkrāsne tupēdami.
Kaķis suni pievarēja,
Piemūrīti paturēja. 2277-1*

Tautasdziesma uzbur ainu, kurā suns ar kaķi dala istabas teritoriju, un kaķis izrādās uzvarētājs, jo izcīna tiesības paturēt *piemūrīti*. Ja mājā tiek kurta uguns, tad *piemūrītis* ir tā siltākā istabas zona, kas nozīmē arī – prestižākā. Silta, izkurināta istaba latviešu folkloras priekšstatos tiek uztverta kā labklājības, viesmīlības pazīme:

*Bāliņš manim maizi liedza,
Mārša siltu istabiņu;
Nāc, bāliņi, celšu klaiņu,
Nu man savs arājiņš;
Nāc, māršiņa, sildīties,
Nu man silta istabiņa. 18953*

Tad minētos ticējumus varētu pārtulkot tā: ja svešs kaķis nāk mājā, tas tikai liecina, ka dzīvā radība atzinusi šīs mājas par savai turpmākai dzīvošanai piemērotām. Citiem vārdiem sakot, kaķis šīs mājas novērtē kā pietiekami labvēlīgas un *auglīgas*, lai Laima tām arī turpmāk dotu savu svētību. Svētība senajam cilvēkam pamatā nozīmēja saimes un lopu veselību, veikšanos darbos un ražas auglību jeb visu, kas veicina apstākļus, lai nāktu klāt dzīvība. Jo vairāk dzīvā, kustīgā, auglīgā, jo labāk, kas senajā domāšanā būtībā nozīmēja būt, pastāvēt vispār, un katras jaunas dzīvības atnākšana šīs iespējas palielināja. Iepriekšējos ticējumos izteikto domu plašāk ilustrē nākamais ticējums:

Kad kaķis aiziet no mājas, tad būs liels sliktums; bet kad svešs kaķis ienāk mājā, tad būs liels labums. /V. Arbidāns, Latgale./ 12463.

Ja kaķis spēj pats izvēlēties, uz kurām mājām viņam labāk doties, tad viņš arī zinās, kad palikt tur vairs nav vērts:

Kaķi nedrīkst pērt ar pātagu, citādi tas aizbēg no mājām. 12513. /A. Zeltkalns, Lubāna./

Ticējums atklāj, kā labāk nedarīt, lai kaķis neaizietu prom no mājām. Tātad kaķis mājās ir pietiekami svarīgs, jo tā aiziešana nebūtu vēlama. Arī šajā ticējumā var ieraudzīt priekšstatu par kaķa patstāvīgo raksturu, proti, ka viņš ir spējīgs (kā sevi cienoša būtne) aiziet no mājām, ja tiks pērts ar pātagu (ko pat mēs – cilvēki – saprotam kā sliktu, pazemojošu attieksmi). Pēršana ir agresijas izpausme, un agresija nerodas tāpat vien bez iemesla. Ir jābūt konfliktam, spriedzei, no kuras atbrīvojas ar agresīvu darbību. Dzīvnieka pēršana norāda uz to, ka šajās mājās varētu būt saspringta gaisotne, haosa stāvoklis, kad saimnieki nespēj tikt galā ar nesakārtotības izpausmēm. Kaķim kā dzīvniekam, kas nemīl trauksmainību un nestabilitāti, šāda vide vairs nešķiet piemērota dzīvošanai, tāpēc viņš aizbēg. Kaķa aiziešana demonstrē, ka šajās mājās nav miera, satiecības, nav radošas vides, ir tikai iznīcinoša. Tam aizejot, simboliski tiek paņemta līdzī arī šo māju svētība.

Liels uzsvars likts ne tikai tautas ticējumos, bet arī pārējā folkloras materiālā, ir uz kaķa lomu saimnieciskajā dzīvē. Jau darba sākumā tika atzīmēts pieņēmums, ka kaķa parādīšanās cilvēka mājvietā bijusi saistīta ar zemkopju dzīvesveida ieviešanos: cilvēks sāka veidot pārtikas uzkrājumus, kuru tuvumā līdz ar to parādījās vairāk grauzēju. To postošā darbība draudēja ar badu, un kaķa uzdevums bija tos medīt un iznīcināt. Tā kā pirmatnējā apziņā netiek krasi šķirta realitāte no mītiskā, tad saimnieciskajā dzīvē iekļāvās arī rituālizētas darbības. Savas ritualizētas darbības tika veiktas attiecībā arī uz kaķa kā mājdzīvnieka

ienākšanu latviešu senču sētā gan tās priekšmetiskajā vidē, gan arī tās garīgajā mikroklimatā. Tā kā dzīvnieks mājās vidē ticis pieņemts ar speciālu nolūku, tad, kā ticējumi rāda, svarīgs vispirms jau bijis pats kaķa došanas – ņemšanas brīdis:

Kaķi pērkot nav jādod nauda, bet adata, jo tad kaķis nadzīgs peļu ķērājs. /K. Atgāzis, Nītaure./ 12478.

Kad kaķi dod otram, tad par maksu saņem adatu. Tad kaķis jaunajā vietā būs labs mednieks - acīgs kā adata. /A. Zālīte, Bērzpils./ 12479.

Kaķa iegādāšanās atspoguļota kā darījuma noslēgšana. Liela nozīme šajā darījumā pievērsta apstākļiem, kam vajadzēja ietekmēt, lai kaķis būtu aktīvs sev paredzētajā uzdevumā. Kaķim jaunajās mājās vajadzēja tapt par vēl vienu darbinieku, par to, kas iegulda savu spēku kopējā saimniecībā. To var ietekmēt, veicot rituālizētu darbību, proti, par kaķi pretī dodot adatu. Adatas klātbūtni pie kaķa saņemšanas te varētu salīdzināt ar krustabās sastopamo pādes dancināšanas rituālu.⁵⁷ Rituāla brīdī īpaša nozīme tiek piešķirta klātesošajam priekšmetam. Tādā veidā centās ietekmēt jaunā saimes locekļa raksturu un likteni. Piemēram, ja vēlējās, lai pāde būtu laba šuvēja, tad pādes dancinātājs rokā ņēma adatu. Līdzīgi to varētu attiecināt arī uz kaķi. Kaķa ienākšana mājās arī ir jauns sākums līdzīgi kā jauna locekļa ienākšana saimes pulkā. Jaunajam saimes loceklim kaķim paredzētais uzdevums mājās ienākot, būs peļu ķeršana, tāpēc jau viņš tiek ņemts. Viņam uzdotais darbs jāveic pēc iespējas labāk, jo būtībā tas ir saistīts ar cilvēka uztura apsargāšanu, kas nav mazsvarīgi. Tāpēc viņam jābūt, ja tā var izteikties, kvalitatīvam kaķim ar teicamām maņām: labu redzi, nadzīgam, veiklam, izmanīgam. Adata ir maza, smalka un asa – kā kaķa nagi. Vēl tai ir acs, lai tajā varētu ievērt diegu un lai ar to varētu šūt, t.i., darīt galveno adatas uzdevumu. Tātad adatai jābūt asai (*veiklai*), *acīgai*, *redzīgai*, tāpat kā kaķim. Adata simbolizē šīs vēlamās kaķa kvalitātes.

Par kaķa vērtību un raksturojumu var spriest arī pēc tālāk dotā ticējuma:

Kaķim nedrīkst ūsas noraut, jo tad kaķis neķerot vairs peles. /A. Aizsils, Lubāna./ 12520.

Šeit atklāts, kāpēc ar kaķi nedrīkst apieties kā, piemēram, ar rotaļlietu – noraut ūsas. Tad viņam vairs nebūšot spējas ķert peles, un skaidrs, ka tas ir nevēlami. Vārds „vairs” parāda, ka šī kaķa nodarbošanās viņam piedēvēta kā ļoti raksturīga, tāda, kas tiek darīta pastāvīgi. Par to liecina arī valodā sastopamais kaķa apzīmējums „peļu junkurs”,⁵⁸ kas nozīmētu „peļu pārvaldnieks”. Vēl šis ticējums apliecina senču zināšanas par kaķa fizioloģiju. Ūsas jeb – kā

⁵⁷ Straubergs K. Pār deviņi novadiņi, R., 1995, 55

⁵⁸ Junkurs – muižas pārvaldnieks, arī mežziņa palīgs. – Valsts valodas komisijas mājaslapa. (apskatīts 14. 04. 2006): www.vvk.lv/index.php?sadala=166&id=447

to sauc dzīvnieku pazinēji – vibrisas kaķim ļauj izjust ap viņu esošo telpu ļoti smalkā kinētiskā līmenī.⁵⁹ Vibrisas jūt ikvienu sīkāko pārmaiņu gaisa plūsmā, un šī maņa kaķim ir neaizstājama medīšanas veiklībā, jo bez tām tas vienkārši nevarētu uztvert medījuma atrašanās vietu un kustības virzienu. Tātad bez ūsām kaķis zaudē mednieka funkciju, un tāpēc bija jāvairās kaķim darīt pāri. Tas savukārt liecina par to, ka kaķis ticis uzlūkots par vērtību, un iespējams brīžiem kaķis baudīja lielākas privilēģijas, nekā citi mājas kustoņi.

*Ir kaķītis Dievu lūdza,
Meitiņai piedzimstot:
Ies meitiņa govu slaukt,
Dos ķipīti jaizlaiza. 1172*

*Kas kaķam krāsni liedza?
Kas puišam jaunu meitu?
Kaķis krāsni dibinā,
Puiss pie meitām gubenī. 12550*

Ja kaķis neizturas kā parasts, proti, viņš neizrāda modrību, tad ticējums vēsta:

Ja kaķis ir slinks un tup sarāvies, būs nelaime. /J. Austrums, Krape./ 12461.

Te atkārtojas vispārīga ticējumu pamatdoma, ka, ja lietas neiet savu dabisko gaitu, tas neko labu nevēsta. Proti, minētais ticējums stāsta par gadījumiem, kad šādai kaķa uzvedībai it kā nav pamata. Bet arī tai ir jābūt izskaidrojumam. Tas atkarīgs arī no tā, kas tiek saprasts ar jēdzienu „nelaime”. Iespējams, ka ar savu uzkrītošo pasivitāti, kaķis paredz tuvojamies sliktus laikapstākļus, kā to vēsta citi ticējumi saistībā ar kaķi.⁶⁰ Otra iespēja ir, ka dzīvnieks pats ir nevesels, un tad tā bojā iešana uztverta kā zaudējums, kā pazīme, ka mājās kaut kas nav kārtībā vispār.

Aplūkotajos ticējumos diezgan skaidri tiek formulēts priekšstats par kaķi. Māju dzīvē kaķis kopumā tiek uztverts kā labvēlīgs un vēlams dzīvnieks.

⁵⁹ Moriss D. Kaķis tuvplānā. R., 2001, 86

⁶⁰ Piemēram: „Ja kaķis ilgi guļ, tad gaidāms sliktis laiks” /K. Cobriks, Jelgava./ 12652.

Kaķis buršanā

Priekšstati par kaķi ir neviennozīmīgi ne tikai latviešu, bet arī citu tautu mitoloģijā. Pasaules tautu mītiskajos priekšstatos kaķis atrodas gan zemākā, gan augstākā līmeņa mitoloģijā.⁶¹ Latviešu folkloras priekšstatos kaķis ir visai dažāds, bet pamatā var iezīmēt tā galvenās īpašības. No vienas puses kaķis ir cilvēka sabiedrotais sadzīvē (rūpējas par labklājību, medījot grauzējus, iet karā pret meža zvēriem), no citas puses – kaķis ir maģiskā spēka iemiesotājs, kuru cilvēks izmanto savā labā (zīlēšanā, buršanā), vēl no citas puses kaķis uztverts kā nelaiemes, neveiksmju, slimību nesējs, pārdabisko būtņu pārstāvis vai veidols, kādā tās parādās. P.Šmita „Latviešu tautas ticējumi” (2.sēj.,1940.) apkopots ievērojams materiāls, kurā kaķis parādās kā mistisks un negatīvs spēks. Turpmāk tiks apskatīti daži izteiktākie priekšstati, kas atklāj kaķa tumšāko pusi.

Lai tēlotu kaķa raksturu, nereti latviešu folklorā kaķis tiek nostādīts pretī sunim, kā veiklākais, apķērīgākais no abiem.⁶² Taču arī ticējumos suns un kaķis tiek pretstatīti, bet jau pārdabisko spēju aspektā:

Kaķim uz mēles ir deviņas nelaiemes, bet sunim deviņas laimes, tāpēc ja suns aplaiza kādu brūci, tā ātri saret. /F. Rozentāle, Talsi./ 12429.

Kaķim esot deviņas indeves mēles galā, sunim deviņas veselības. /A. L.-Puškaitis, V, 300, Talsi./ 12430.

Kaķis tēlots kā kaitnieks, bet suns kā dziednieks. Kaķa kodumam ir negatīva iedarbība, suņa – pozitīva. Pamatā šim priekšstatam ir dzīves novērojums. Arī bināro opozīciju dalījumā kaķis likts negatīvā, haosa pusē kā pretstats sunim, kas šajā iedalījumā pārstāv pozitīvo, sakārtoto pasauli.⁶³ Tāpat kaitnieciska iedarbība piedēvēta arī kaķa spalvai, ja tā nonāk cilvēka elpošanas ceļos, tad uzskatīja, ka sāpes kakls vai vēl vairāk – piemētīsies dilonis.⁶⁴ Līdzīgi uzskati par kaķa nelabvēlīgo iedarbību uz cilvēka veselību pastāvēja arī pie citām tautām. Piemēram, Anglijā atkal ticēja, ka kaķa elpa ir kaitīga, un, ka tas spēj izsūkt dzīvību no cilvēka, kamēr tas guļot miegā. Šis priekšstats sasauca arī ar latviskajiem priekšstatiem par lietuvēnu, kas pie aizmigušā nāk kaķa izskatā, veļas uz krūtīm un smacē nost.⁶⁵

Senči ticējuši, ka kaķis prot lādēt cilvēku un pat burties:

⁶¹ Mitoloģijas enciklopēdija, 2.sēj., R., 1994, 89

⁶² Piemēram, pasakā par suņa brīvības grāmatu, kuru kaķis viņam nolaupa, tā iegūstot sev vaļu dzīvoties pa māju, kamēr suns strādā (A.200. A. Pierakstījis Burkins Valmierā)

⁶³ Ozola S. Binārie pretstati latviešu folklorā // Kultūras krustpunktu meklējumi. R., 1998, 92

⁶⁴ Šmits P. Latviešu tautas ticējumi 2.sēj., R., 1940, 766

⁶⁵ Straubergs K. Latviešu buramie vārdi, 2. sēj., R., 1941, 537

Kad kaķis ar asti sit gaisu, tad viņš kādu lād. /V.Spandegs, Pociems./ 12425.

Kaķa lādēšanās nav nekas cits kā dzīvnieka dusmas, bet caur šo ticējumu atklājas arī attieksme pret kaķi kā būtnei, kas spējīga veikt maģiskas darbības vispār. Ja kaķis lād, tad viņš arī pratīs citus maģijas veidus:

Ja kaķis pieslējies pie koka skrāpē nagus, tad viņš buras. /E.Lācis, Tirza./ 12685.

Kaķa nagi parādās kā maģiskais atribūts, ar kuru tas iedarbojas. Latviešu mitoloģiskajos priekšstatos ar zvēru nagiem cilvēks pēc nomiršanas kāp kalnā pie Dieviņa. Arī pašu nagus senāk cilvēki nogriežot neaizmeta, bet noglabāja, jo ticēja, ka tie noderēsot pēc nāves.⁶⁶ Tā kā nagi tika asociēti ar aizsauli, tad saprotams kļūst nākamais ticējums:

Ja kaķis ar nagiem skrāpē koku, tas ēvelē kādam zārku. /A. Šķēre, Skaistkalne./ 12692

Taču ar skrāpēšanos kaķis paredz nelabvēlīgas pārmaiņas vispār:

Kad kaķis skrāpējoties ap mājas sienām, tad mājā būšot naidis. /D.Dama, Smiltene./ 12500.

Ja kaķis gar pakšiem skrāpējas, gaidāms vējains laiks. /V. Hāzena, Nītaure./ 12670.

Internacionāls ir uzskats par melnu kaķi kā nelaiemes nesēju:

Melns kaķis pārskrien par ielu - neveiksme gaidāma. 12440. /L. Lejasmeijere, Piltene./

Iespējams, tas radies raganu prāvu periodā, kas Eiropā aizsākās jau 13.gs.⁶⁷ Līdz Baltijas zemēm šīs psihozes vilnis atnāca 16.gs., kad 1559. gadā Grobiņā par sakariem ar sātanu tiek sodītas māte un meita. Raganu prāvas Latvijas teritorijā jo plašāk vēršas 17.gs.⁶⁸ Eiropas valstīs (piemēram, Holandē) raganu prāvās tika nonāvēti ļoti daudz kaķu, jo baznīca pasludināja šo dzīvnieku par velnišķo spēku sabiedroto, proti, ka velns un raganas spēj pieņemt kaķa izskatu un tādā veidā tuvāk piekļūt pie ticīgajiem, lai darītu viņiem ļaunu. Domājams, ka baznīcas nežēlastībā kaķis nonāca savu iedzimto spēju dēļ. Klusā, izmanīgā pārvietošanās, sīkstums, lieliskā dzirde un oža, spēja redzēt tumsā un kaķa balss skaņas, kas darīja nelāgas asociācijas (piemēram, atgādināja bērnu raudas) kristiešu uztverē bija saistīts ar pārdabisko, ne-dievišķo, un tāpēc bija iznīcināms. Jo īpaši tika vajāti melni kaķi, kas liek

⁶⁶ Kāpu, kāpu kalniņā,/Kāja slīd lejiņā;/Visu mūžu nagus griezu,/Zeme metu, neglabāju. /Kreims, Alsunga. LD 34123./ 21484.

⁶⁷ Straubergs K. Latviešu buramie vārdi 1.sēj, R., 1939, 58

⁶⁸ Turpat – 64

domāt, ka kristiešu priekšstats tie atgādinājuši Velnu. Var būt, ka latviešu folklorā šis ticējums ir aizguvums, taču melnam kaķim arī ir nozīme latviešu mītiskajos priekšstatsos.

Ne vienmēr kaķis bijis slikto spēku iemiesotājs. Latviešu ticējumi atklāj, kā kaķa maģiskās spējas var izmantot cilvēks savā labā, veicot aktīvas maģiskas darbības. Ar melna kaķa palīdzību var pat iegūt pārdabiskas spējas, izdziedināt slimību vai iegūt naudu.

Šajā sakarā P.Šmita „Latviešu tautas ticējumos” pieejamas pat dažas receptes. Viena no tām:

Jadabū tāds melns kaķis, kuram nav nevienas baltas spalviņas. Tas jāvēra Ziemas svētku jeb Jauna gada naktī no pulksten 11 līdz 12. Lai ļauni gari nekavētu vārīšanu, tad ar tērauda nazi trīs reiz jāapvelk sev riņķis apkārt. Riņķi velkot jāuzmanās, ka nazis nevienā vietā neizlec no zemes laukā. Izvārtītie kauli jātur pret spieģeli. Visus kaulus var spieģelī redzēt, bet brīnuma kauls tur neatspīd. Ar šo kaulu arī cilvēks paliek neredzams. /J. Rubenis, Ērgļi./ 12553.

Ne kurš katrs kaķis mītiskajā apziņā tika uzlūkots par tādu, kurā varētu slēpties burvju spēks. Kaķa kažoka krāsa bieži noteica viņa piederību pie labajiem vai ļaunajiem spēkiem.⁶⁹ Melnas krāsas kaķi parasti tika uzlūkoti ar lielāku bijību nekā citas krāsas kaķi. Tumšas krāsas dzīvnieki pirmatnējā pasaulē tika saistīti ar sfērām, pār kurām cilvēkam maza teikšana, bet pastāvēja iespēja ar tām vienoties. Tā, piemēram, Mārtiņos un Jurgos par upurējamo tika izvēlēts tieši melns gailis, vista, zoss vai cūka, ar nolūku godināt spēkus, kas gādā par labklājību. Melnā krāsa šeit palīdz veidot dialogu ar paralēlo pasauli. No melnā, tumšā nebaidās, bet mēģina drīzāk to izmantot kā līdzekli, lai kontrolētu attiecības starp šo sauli (*balto saulīti*)⁷⁰ un to otru pasauli. Burvestības veica arī īpašā laikā, jo tad abas pasaules ir vairāk satuvinājušās: Ziemassvētkos, Jāņos, arī Zaļā ceturtdiena, pusnaktī u.c. laikos. Ticēja, ka kontakts starp abām pasaulēm tādā laikā būs rezultatīvāks, resp., ar lielāku iespēju, ka cilvēka vēlmes tiks akceptētas no *tās* pasaules puses.

Maģiskas darbības veica arī krīzes brīžos, kad cilvēks centās ierobežot haosa pasaules parādības savā dzīvē. Melnas krāsas kaķis tādās situācijās tad arī varēja tikt izmantots, piemēram, kaišu ārstēšanā:

*Pret nositumu melnu runci nes pusnaktī uz kapsētu, nosit pret krustu un aprok pie kapsētas vārtiem; rokot jāsaka: „Melnais runci, paņem līdz manus bumbuļus.”*⁷¹

Melno runci nogalinot jeb – citiem vārdiem sakot – *aizsūtot* uz viņsauli, kā ceļa maize uz turieni, no kurienes atpakaļ ceļa nav, līdz tiek dota slimība, kas ietērpta vārdiskā formulā.

⁶⁹ Piemēram, ticējums *Ja melns kaķis pārskrien pār ceļu, tad gaidāma neveiksme, ja balts – nekas ļauns nenotiks.* – Šmits P. Latviešu tautas ticējumi 2.sēj., R., 1940, 767

⁷⁰ Tautasdziesmās šo sauli (no šī saule)sauc arī par „šo balto saulīti”: *Dievam dienīņ’ i aizgāja./Ar Laimiņu runājos./Kam būs mirt, kam dzīvot/Šai baltā saulītē.* (27684) **Balta** saulīte kā pretstats tai citai pasaulei, kurai tiek upurēti **melni** dzīvnieki.

⁷¹ Straubergs K. Latviešu buramie vārdi 1. sēj., R., 1939, 235

Mītiskajā domāšanā vārdam ir tāds pats spēks kā darbībai, tāpēc jo sevišķi maģiskās darbībās izsacītais tika pieņemts par īstenību.⁷²

Melns kaķis spēj palīdzēt arī materiāli:

No mella kaķa varot naudu izvārīt. /K. Jansons, Plāņi./ 12549.

Ja melnu kaķi aiznes uz krustceļa un to paspaida, lai ņaud, tad nāk velns un dod naudu. /Z. Lancmanis, Lejasciems./ 12560.

Būtībā ar melna kaķa klātbūtni cilvēkam var piepildīties visas vēlmes, kas vienmēr ir aktuālas: vara (esot neredzamam), veselība un nauda. Protams, to visu cilvēks var iegūt arī tā vai tā, bet, šķiet, ticēja, ka ar burvestībām to panākt ir ātrāk, un melnais kaķis, kas asociējās ar htonisko spēku pasauli, tad darbojas kā katalizators vai kā atpazīšanas zīme starp divām pasaulēm, kurām tas kalpo par kontaktobjektu.

⁷² „...senā cilvēka izpratnē vārds bija idents darbībai..tāpēc izteikt vārdu nozīmēja veikt noteiktu darbību.” – Erdmane S. Mīklas latviešu folkloras kontekstā // Kultūras krustpunktu meklējumi, R., 1998, 65

Kaķis latviešu folklorā mūsdienu priekšstatos

Folklorā ir nepārtraukta un neatdalāma no cilvēka, kamēr vien viņam piemīt interese par dzīvi. Folklorā nav pārdabiska, tā ir konkrētu realitātē notiekošu norišu fiksējums. Varētu teikt, ka folklorā ir vērtību un pieredzes krātuve, un tas nozīmē, ka uz tās spriedumiem var paļauties, jo tie ir pamatoti un izturējuši laika pārbaudi. Arī folklorā mainās līdzī laika, tajā ienāk ietekmes, tradīcijā ieviešas izmaiņas, kaut kas tiek aizmirsts un kas cits atkal nāk vietā, bet folkloras pamatprincips nezūd – tā vienmēr apkopo spriedumus par pasauli. Šodien varam priekšteču pieredzi izlasīt folkloras tekstā, kas koncentrētā veidā atklāj tautai raksturīgo redzējumu. Bet minētais princips neattiecas tikai uz tradicionālās folkloras tekstu. Folkloras teksta darināšana turpinās joprojām, un arī jauns teksts var liecināt par tautas priekšstatiem.

Nodaļas „Kaķis latviešu folklorā mūsdienu priekšstatos” uzdevums ir izziņāt, vai tradicionālās folkloras priekšstati par kaķi joprojām funkcionē mūsdienās, un kādi jauninājumi nākuši klāt. Lai to noskaidrotu, tiks izmantoti teksti no 50 intervijām.

Pirmajā jautājumā respondentiem vajadzēja atbildēt, kādas asociācijas raisās, iedomājoties kaķi. Jautājuma mērķis bija izziņāt, kā mīklas princips darbojas dzīvē. Respondentiem vajadzēja aizpildīt it kā formulas „jautājums – atbilde” jautājuma daļu. Jautājuma daļa, nenosaucot atrisinājumu vārdā, formulē īpašības uz pieredzes un asociāciju pamata. Jēdziena „kaķis” formulēšanā intervēto atbildēs, pirmkārt, dominēja pozitīva attieksme pret dzīvnieku, kas, protams, ietekmēja raksturojumu. Izskanēja tādi apzīmējumi, kā „mīļš”, „maigs”, „pūkains”, „silts”, „patīkams”, „mīksts”. Emocijas nedrīkst novērtēt par zemu, cilvēkiem tās ir priekšnoteikums kontakta uzturēšanai ar citu cilvēku un arī dzīvnieku. Iespējams tāpēc, ka saskarsme ar kaķi ir izrādījusies tik patīkama, dzīvniekam izdevies ieņemt stabilu pozīciju cilvēka mājās kā nevienam citam kusionim. Lai gan suns ir senāks cilvēka līdzgaitnieks, tas tomēr vienmēr paliek tālāk no mājas pavarda, kamēr kaķim tiek ļauts atrasties tā tuvumā. Šī nevienlīdzība parādās ne tikai tradicionālās folkloras tekstā (piemēram, pasakā „Suns un kaķis”: „*Agrākos laikos kaķis bijis suņa vietā: tas ganījis lopus, sargājis māju, turpretim suņam nebijis nekas darāms: cilvēks to uzturējis, dzīvojis kā lielskungs.*” (A.200., P.Šmita „Latviešu tautas pasakas un teikas”, pierakstījis A.Burkins Valmierā,1889.g.) Vēl sk. tautasdziesmas 27. un 30.lpp.), bet arī mūsdienu realitātē. Lauku saimniecībās suns joprojām dzīvo laukā, bet kaķis – mājās. Un šeit nav runa tikai par suņa kā sarga funkcijām vai kaķa spējām ķert peles, kuras uzturas mājās pie pārtikas noliktavām. Kaķis privilēģētāku stāvokli

iegūst, pateicoties savam nelielajam, pakļāvīgajam augumam ar tausti patīkamajām aprisēm. Tas apstiprinājās arī intervijās, piemēram: „*Nekas nevar būt labāks, manā skatījumā, par pūkainu, murrājošu radījumu klēpī, kas sasilda visādos veidos.*” (Liene L., 1985., Skrunda) Vai arī: „*Mīļš mājdzīvnieciņš, ko var paņemt klēpī, paglaudīt un paklausīties kā jauki murrā!*” (Inita B., 1985., Rugāji).

Daudziem aptaujātajiem viena no spilgtākajām asociācijām, kas saistās ar kaķi, bija murrāšana. Tradicionālās folkloras tekstos kaķa murrāšana neparādās daudz, bet, ja parādās, tad gan kā labvēlīgā, tā arī nelabvēlīgā nozīmē:

Kad kaķis urrā, tad tam labi prāti; kad asti groza, tad viņš lamā. /K. Jansons, Plāņi./ 12420.

Nedrīkst klausīties ilgāku laiku kaķa ņurdēšanā, jo tad var ausī ieaukt varde. /Br. Puksts, Aglona./ 12417.

Savukārt mūsdienu priekšstats kaķa murrāšana viennozīmīgi tiek uztverta kā pozitīva dzīvnieka darbība. Intervijās respondenti atzinās, ka no kaķa murrāšanas var gūt nomierinošas, atslābinošas un spriedzi noņemošas sajūtas, piemēram: „*Zinu, kad man ir grūti, uztraukums, vajag tik paņemt kaķi rokā – rodas miers, man patīk viņa murrāšana*” (Marija A., 1948., Ludza).

Kaķa murrāšanu vienā atbildē dēvēta par „dzirnaviņu malšanu”, ar to domājot vienmērīgi vibrējošās skaņas, kas rodas strādājot dzirnavu iekārtai. Tradicionālajā folklorā kaķa murrāšanas asociācija ar dzirnavām iekodēta mīklā „*Maļ dienu, maļ nakti, ne miltu, ne pelavu*” ar atminējumu „kaķis”. Divās atbildēs kaķa murrāšana dzirnavu vietā tika asociēta ar traktora rūkoņu. Dzirnavas vairs nav bieža ikdienas reālija, tāpēc to vietu ieņēmis mūsdienu analogs – traktors. Redzams, ka tradīcija poetizēt kaķa murrāšanu palikusi, bet priekšmets aizstāts ar aktuālāku. Tas liecina arī par to, ka šāds poētisks skatījums uz kaķi nezaudē aktualitāti.

Latviešu literatūrā nereti rodama kaķa asociēšana ar dzirnavām, spilgtākais piemērs ir K.Skalbes pasaka „Kaķīša dzirnaviņas”. Starp citu, divi respondenti kā pirmo savu asociāciju ar kaķi minēja multiplikācijas filmas balto kaķīti melderi no „Kaķīša dzirnaviņas”, kas veidota pēc K.Skalbes pasakas motīviem. Baltā kaķīša melderā tēls latviešu kultūrā ir pat folklorizējies un simbolizē sirds šķīstību, labestību, harmoniju – visu pasaules gaišo un labo. K.Skalbe saviem darbiem iedvesmu guva latviešu folklorā, un tas ļauj domāt, ka priekšstats par murrājošu kaķi – „dzirnavu malēju” – kā miera, omulības un labestības simbolu, nav tikai autora izdomājums.

Izrādās, ka kaķa *spēja* nomierināt ieņem svarīgu lomu kaķa un cilvēku sociālo attiecību veidošanā. Tas, ka kaķis šādējādi liek justies labi, cilvēki uztver kā draudzību apliecinošu žestu no kaķa puses. Piecpadsmīt atbildes atklāja, ka mājdzīvnieks tiek uztverts kā vēl viens ģimenes loceklis. Tam pamatā ir priekšstats, ka kaķis uztver un *saprot* cilvēka emocionālo stāvokli, izjūt pieķeršanos un mīlestību, piemēram: „*Ja man ir bēdīgi, tad viņš (kaķis – L.P.) pienāk klāt un gandrīz vai nolaiza no vaigiem asaras*” (Una U., 1985., Rīga); „*Mans minčuks man tikpat kā manas ģimenes pilnvērtīgs loceklis, vārdu sakot, ļoti svarīga būtne manā dzīvē... Ir vismaz kāds, kuram varu dāvāt savu mīlestību, un kurš ar vislielāko pateicību to pieņem un dod man pretī...*” (Ilze D., 1984., Ādaži). Vai arī: „*Bet kā viņš sagaida savus saimniekus, jūt, kad iet mājās un lec no gultas ārā, lai sagaidītu un tad luncinātos ap kājām, kā gribētu parunāt*” (Marija A., 1948., Ludza). Šajās atbildēs labi parādās cilvēka tieksme cilvēciskot dzīvnieku.

No priekšstata par kaķa un cilvēka savstarpējas uzticības pilnajām attiecībām savukārt izriet vēl kāds uzskats, kas absolūti dominēja respondentu atbildēs. Trīsdesmit četri no aptaujātajiem ir pārliecināti, ka kaķa tuvums pozitīvi ietekmē cilvēka veselību, jo dzīvniekam it kā piemītot īpašs enerģētisks lauks. Piemēram, izplatīts bija uzskats, ka „...*kaķi uzsūc visas ģimenes (vai arī tās vietas, kur dzīvo) negatīvās enerģijas, tāpēc viņus bieži jālaiž brīvā dabā, lai no tām atbrīvotos*” (Ieva G., 1985., Lapmežciems) un līdzīgi: „*Visas kaķenes, kas mums bijušas, varējušas ārstēt. Mēs ģimenē ticam, ka kaķis atņem to slikto enerģiju, aizstājot ar labo, ko no sevis izstaro. Tāpēc kaķis tik bieži guļ un grib ēst, jo tā viņš uzkrāj spēkus, kurus atdevis cilvēkam*” (Inga L., 1985., Jelgava).

Turpat blakus tiek minēts, ka „uzsūcot” negatīvo enerģiju, kaķis spēj ārstēt sāpes: „*Daži kaķi ārstē sāpošas vietas cilvēkam uz tām guļot. Visi to nespēj. Slimības, ko kaķis izārstē it kā paliekot pašā kaķī*” (Dina B., 1986., Dzērbene). Daudzi respondenti pat aprakstīja konkrētus gadījumus no personīgās pieredzes, kā kaķis izdziedinājis slimības. Viens tāds piemērs: „...*atceros, kad biju maziņa, mans tētis saslima un viņam sāpēja kakls, bija ļoti dziļš klepus. Kad tētis atgūlās, mūsu kaķis, kurš nekad agrāk tā nebija darījis, nogūlās viņam uz krūtīm tuvu pie kakla un gulēja un murrāja... Pārsteidzoši, ka tētim pēc tā ar kaklu palika labāk*” (Sarmīte R., 1985., Cēsis).

Par kaķa prasmi ārstēt cilvēki nekautrējas runāt arī plašsaziņas līdzekļos. Laikraksta „Diena” brīvdienu pielikumā „Sestdiena”⁷³ bija lasāma saruna ar taurupieti, četrdesmitseptiņgadīgo Edgaru, kurš piespiedu kārtā (kā jau lielākā daļa) tika aizvests darbos uz Černobiļu likvidēt sprādziena sekas. Pēc atgriešanās mājās Edgaram dažu gadu laikā no

⁷³ Valkovska L. Jūs braucat uz Černobiļu. Sestdiena//Laikraksts „Diena” publicēts 21.04.2007. (apskatīts 21.04.2007): <http://www.diena.lv/lasit.php?id=303155>

iegūtā radiācijas starojuma parādījās nopietnas veselības problēmas, un līdz šim brīdim viņam ir noteiktas 11 slimību diagnozes. Edgara sieva apgalvo, ka abas viņu kaķenes mīlot un ārstējot Edgaru, jo „kad viņš pusdienas laikā jūtas saguris un dodas atlaisties, viena guļ uz krūtīm, otra – uz pleca...”

Aprakstītajām kaķa dziednieciskajām spējām atbilstīgi tradicionālajos tekstos neizdevās atrast. Liekas, šāds priekšstats ir radies nesen, un ir sarežģīti izteikt kādus pieņēmumus par to izcelšanos. Ticība kaķa ārstējošajām spējām var būt radusies gan ienākot jaunām zināšanām par dažādu enerģiju esamību netradicionālajā medicīnā, gan tāpat tā var būt vispārēja tendence sabiedrībā, par ko jau 20.gadsimta beigu posmā runāja Rietumu filozofijā. Piemēram, austrāliešu antropologs Adrians Franklins (Adrian Franklin) apgalvo, ka 20.gadsimta beigu desmitgadēs radusies savdabīga interese par dzīvniekiem. Mūsdienu cilvēka lielo pieķeršanos mājdzīvniekiem pētnieks saista ar cilvēku vilšanos attiecībās ar cilvēkiem un sabiedrību.⁷⁴ Dzīvnieks nostatīts kā labais, saprotošais, līdzsvarotais, bet cilvēks – kā uzbrūkošais, graužošais.⁷⁵ A.Franklins, raksturojot mūsdienu cilvēka attiecības ar dzīvnieku, saka: „Dzīvnieks tagad tiek uzskatīts par svarīgu mūsu veselībai, laimei un atveseļošanā no fiziskām un mentālām slimībām.”⁷⁶

Atgriežoties pie kaķa spējām, jāatklāj vēl kāds intervijās bieži izskanējis priekšstats. Vienpadsmit respondentu minēja, ka kaķis labprāt guļot uz āderēm. Par to, kas ir āderes, rodama pretrunīga un tendencioza informācija, bet kopumā jēdzienu skaidro kā „zemes aktīvie strāvājumi”, kas nelabvēlīgi iedarbojoties uz visu dzīvo. Pārskatot interneta resursus, var pārliecināties par uzskata popularitāti, ka pēc kaķa varot noteikt, kur mājās atrodas āderes. Forumā, kur apspriež ar māju būvniecību saistītas problēmas, sarunu tēma ir „Āderes un to ietekme uz nesošām sienām”. Starp viedokļiem par fen-šui un rīkstnieku lietderību jautājuma risināšanā, tiek izteikts arī šāds padoms (rediģēts): „Ar rīkstniekiem tāpat kā ar ārstiem – aizej pie 5, katrs pateiks citu diagnozi un ārstēšanu (...) Es arī vadījos pēc personīga ieteikuma rīkstnieka izvēlē, un, manuprāt, māja ir pareizā vietā – uz savām sajūtām pārāk nepaļaujies, tās var maldināt, neesmu tāds „spečuks”, bet suns un kaķis ir perfekti rādītāji – suns guļ un iet visur mājā (ja būtu āderes, viņš no tām izvairītos), bet kaķim nav tādas 1 iemīļotas vietiņas kur gulēt, tātad nav arī krustpunktu...”⁷⁷ Arī vienā no aptaujas atbildēm izskanēja līdzīgs uzskats: „Kādreiz dzirdēju, ka kaķis guļ uz āderes, bet tagad es redzu, ka guļ uz spilvena. Tur, kur spilvens, tur arī guļ. Paga, kā bij'... Suns kur guļ? Suns guļ uz...šitiem te, uz ...uguns...Ir

⁷⁴ Franklin A. Animal&Modern Cultures:A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity, Trowbridge, 1999, 84

⁷⁵ Turpat – 3

⁷⁶ Turpat – 5

⁷⁷ Ziņu portāls „Delfi”, komentārs publicēts 11.05.2007. (apskatīts 19.05.2007.): <http://buvnieciba.delfi.lv/forums/read.php?34,5556,60062>

tās ūdens āderes un uguns āderes. It kā suns guļot uz tām labajām, jo, ja ir kaut kur uz āderes būda, tad viņš tur neguļ, tā būda nav vajadzīga, ja nav labā vietā nolikta. Citi jau ir tā suņi, ka viņš būdā neguļ, drebinās ārā” (Vija P., 1957., Sidgunda, Ādaži.)

Suns, tātad, ir tas, kurš izvairās no sliktajiem strāvojumiem, bet kaķis uz tiem tiecas. Suņa un kaķa dalījums attiecīgi „labajā” un „sliktajā” sasaucas ar mītiskās domāšanas duālistisko pasaules skatījumu. S.Ozolas pētījumā „Binārie pretstati latviešu folklorā”⁷⁸ izveidojusi pretstatu tabulu, kurā suns un kaķis klasificēti attiecīgi kā „labais” un „sliktais”. To labi varēja redzēt ticējumos (*Kaķim esot deviņas indeves mēles galā, sunim deviņas veselības. /A. L.-Puškaitis, V, 300, Talsi./ 12430.*), kur kaķis atspoguļots kā kaitnieks un tiek pretstatīts sunim kā sliktā pārstāvis. Taču, kā redzams, šis priekšstats eksistē arī šodien.

Novērojums par kaķa un āderu saistību nebūtu iespējams, ja kaķi ar cilvēka mājokli nevienotu cieša saistība. Interviju atbildēs vairakkārt atklājās kaķa nozīme saistībā ar mājām. Kaķi raksturoja kā „neatņemama mājas “sastāvdaļa””, „mājas simbols” un „mājas gariņš” „mājas aura bez viņiem nebūtu iespējama”, „ nomierināšanās objekts mūsu mājā”. Ja kādreiz kaķa saistība ar mājām vairāk izrietēja no praktiskas nepieciešamības, tad šodien kaķa klātbūtne mājās vajadzīga kā apliecinājums, ka mājās ir „dzīvība”, citiem vārdiem, omulība, mājīgums un harmonija. Vienā no atbildēm var ieraudzīt ticējuma „Kad cita mājā atnāk kāds svešs kaķis, tad saka, ka tas saimnieks būs laimīgs” /J. Rupjais, Asūne./ 12467. mūsdienu versiju: „Ja dzīvoklī vai mājā ir kaķis, tad rodas tāds kā miers vai pilnīguma sajūta”. (Laima P.1986., Lielvārde) Izpratne par svētību nav mainījusies: tāpat kā senāk, arī šodien ar to tiek saprasts mājas miers, veselība, pārticība, ar vienu vārdu sakot, laime jeb „pilnīguma sajūta”. Bet, ja senāk kaķis mājas svētību nodrošināja iznīcinot graužējus tās teritorijā, tad tagad mājas svētība ienāk caur mājas iemītnieku spēju tikt galā ar stresu, ar kuru – kā iepriekš tika secināts – palīdz cīnīties kaķa nomierinošā klātbūtne.

Ticējums, ka kaķis ienākot mājās, atnes laimi/„pilnīguma sajūtu” šodien atradis piepildījumu arī lielākās ēkās. Tā, piemēram, augstskolas „Turība” bibliotēkā jau septiņus gadus mitinās balts runcis (tālāk atstāts no televīzijas kanāla „TV5” raidījuma „Mans mīļais draugs”, skatīts 25.03.2007). Runcis augstskolas teritorijā parādījies tad vēl topošās bibliotēkas būvlaukumā. Augstskolas personāls kaķi pieņēmuši mānticības vadīti – balts kaķis nākot mājās, nes svētību, dzīt prom tādu nedrīkst. Turklāt Turītis (kaķa vārds dots par godu augstskolas nosaukumam) esot izredzētais: viena actiņa viņam ir zila, otra – zaļa. Šobrīd Turītis ir kļuvis par augstskolas simbolu un vizītkarti.

Līdzīgs stāsts nāk no Ventspils 1. ģimnāzijas. Kādus gadus atpakaļ skolā dzīvojis balts runcis vārdā Sniedzīņš. Katru gadu skolā notiek „Censoņu balvas” pasniegšana par nopelniem

⁷⁸ Ozola S. Binārie pretstati latviešu folklorā.//Kultūras krustpunktu meklējumi. R.,1998, 92

skolas dzīvē un laureātiem tradicionāli tiek dāvināta mīkstā rotaļlieta – balts kaķis kā Sniedziņa simbols.

Kā redzams, kaķim piemīt kas tāds (drīzāk gan „kaut ko” piedēvējam viņam mēs – cilvēki), kas liek viņu identificēt ar mājas dvēseli. Kādā atbildē lasāma atziņa, ka „... *ja tev reiz kaķis ir bijis mājās, tad būs arī turpmāk. Pie kaķa tā pierod, un, ja tā nav, tad liekas, ka trūkst kaut kas ļoti būtisks.*” (Kristīne L., 1985., Ventspils)

Tikai diviem mājdzīvniekiem izraisīja izteiktu nepatiku. Pirmajā gadījumā tas tika skaidrots ar nepatiku rūpēties par dzīvniekiem un neizpratni, kādēļ tie būtu jātur vispār. Otrajā gadījumā tika pausta krasa nepatika pret kaķiem un spilgts paskaidrojums, kāpēc tā: „*Uztveru viņus, kā liekēžus mājās un ķibeli, kas notikusi speciāli! Asociējās ar pašpārliecinātu slaistu, kurš domā kā sev dabūt barību un cik ilgi iespējams varētu gulēt!*” (Edgars L., 1985., Rīga) Noliedzoša atbilde arī ir atbilde. Faktiski ekspresīvajā skaidrojumā respondents ir uzskatāmi raksturojis kaķi tā, kā pārējie respondenti, izmantojot tos pašus un nozīmes ziņā tuvus vārdus, dzīvnieku raksturo pozitīvā kontekstā: bezkaunīgums, nemitīgā barības kārošana, laiskums un snaudulīgums. Vairāk kā puse atbildēs izcēla pašpārliecinātību, individuālismu, neatkarību, patstāvību, lepnumu, brīvdomību kā kaķa raksturīgāko īpašību, piemēram, „*Katram kaķim savs raksturs, katru es uztveru kā personību*” (Baiba T., 1983., Jelgava); „*Arī kaķi katrs par sevi ir individualitāte...Bet visi viņi ir neatkarīgi dzīvnieki ar savvaļas instinktiem, kur nav robežu (kaķim neinteresē žogs ap sētu kā robeža, ko nedrīkst pārkāpt.*” (Lāsma N., 1985., Lielvārde) Parādījās uzskati, ka šīs pašpārliecinātības dēļ, kaķis iemanto cieņpilnu attieksmi pret sevi. Apbrīnu raisīja pretrunas kaķa dabā.

Minētās kaķa īpašības atgādina triksteru būtību. Triksters ir kārs uz ēdienu un viņu neinteresē robežas, jo ir ļoti pašpārliecināts un egoistisks. Viņš ir veikls un tāpēc pārsvarā viņam izdodas izdzīvot. Pateicoties savvaļas instinktiem, kas ir pārliecināti saglabājušies kaķa dabā, viņš ir daudz izmanīgāks par citiem mājdzīvniekiem. Laikam jau neatradīsies neviens, kurš pilsētā nebūtu redzējis kaķi un veselās kaķu saimes dzīvojam uz ielas un pārtiekot no atkritumiem, grauzējiem un putniem. Kaķa veiklību, izmanību cilvēks interpretē kā neparastu dzīvības spēku. Par to liecina joprojām arī aktīvā lietošanā izmantotie frazeoloģismi „*sīksta dzīvība kā kaķim*”⁷⁹, ko attiecina uz cilvēku, kas spējis izturēt smagas veselības problēmas, „*krīt kā kaķis uz kājām (uz visām četrām)*”⁸⁰ saka par cilvēku, kas veikli prot izkļūt no grūtībām, nelabvēlīgām situācijām, bet „*deviņas dzīvības kā kaķim*” ir populārs teiciens ne tikai latviešiem, bet daudzām tautām, un to lieto, runājot par cilvēku, kam gluži neticamā veidā izdevies izdzīvot ekstremālos apstākļos.

⁷⁹ Ezeriņa A., Laua A., Veinberga S. Latviešu frazeoloģismu vārdnīca 1.sēj., R., 1996, 498

⁸⁰ Turpat – 497

Kā jau tas parādījās ticējumos un buramvārdos, kaķī tika saskatītas arī pārdabiskā pazīmes. Vairāki respondenti norādīja, ka kaķī manījuši neizskaidrojamu rīcību, kas licis domāt par dzīvnieka pārdabisko būtību. Kāda respondente dalījās savā pieredzē: „*Es ticu, ka kaķi, tāpat kā suņi jūt un redz garus – suņi sāk gaudot, kaķi šņākt. Kad nomira mūsu opīts mūsu kaķis divas dienas ne vienu reizi neiegāja opīša istabā. Brālis ākstoties iemeta viņu tur, bet rezultāts – kaķis šņākdams iznesās ārā. Lai kas tur arī viņam nepatika – mistiski!!!*” (Ilga J., 1985., Iecava)

Otrs stāsts arī atspoguļo tik pat neizprotamu uzvedību: „*Maniem vecvecākiem pirmajos laulības gados nācās dzīvot netālu no purva. Viņu mājas kaķis veica briesmīgu „darbu”, proti, stiepa pie mājām čūskas no purva. Kaķis to darīja neskaitāmas reizes, vienreiz tā atstieptā odze sakoda manu vecomammu (paldies Dievam, viņa tika izārstēta un viņi pārcēlās uz citu dzīvesvietu). Tomēr tā arī nesaprata, kādēļ kaķis tā rīkojās. Vecaistēvs ticēja, ka kaķis brīdinājis cilvēkus, lai tie iet dzīvot citur.*” (Jana Ž., 1985., Eglaine)

Var izteikt tikai minējumus, kādēļ kaķis mēdz rīkoties tā, ka cilvēkā rodas nepatīkams satraukums, aizdomas par draudošā klātbūtni. Jāatceras, ka mēs neko nezinām, cik daudz no pasaules, ko redzam mēs, uztver dzīvnieki. Mēs dzīvojam dažādās realitātēs un mūsu maņas ir veidotas atšķirīgi. Taču nav pamata arī domāt, ka tās ir tikai mūsu iedomas. Zemapziņas signāli bieži vien izrādās nekļūdīgi, un tos ignorēt nav cilvēka spēkos. Arī cilvēks dabas pētnieku skatījumā ir tikai dzīvnieks, dabas sastāvdaļa, tāpēc var gadīties, ka dzīvnieks mūs – cilvēkus – uztver kā otru dzīvnieku un cenšas komunicēt kā līdzīgs ar līdzīgu.⁸¹

Zināms, ka kaķi – līdzīgi kā daudzi dzīvnieki – veido savas teritorijas un mēdz izjust spēcīgu saistību pie tām. Šī dzīvnieka dabiskā izpaušme atspoguļojas arī ticējumos, kas vēsta, kas darāms, lai kaķis, pārvācoties uz jaunu vietu, pēc kāda laika neatgrieztos vecajā vietā, piemēram:

„*Kad kaķi pārnes uz citu māju, tad viņu vajaga vilkt aiz astes ap piestu, tad neiet atpakaļ uz veco vietu.*” /Z. Lancmanis, Lejasciems./ 12493.

Lai kaķis neaizbēgtu atpakaļ uz māju, tad nesot tas jāapgriez 9 reizes apkārt. /A. Broža, Naukšēni./ 12491.

⁸¹ Starp citu, dzīvnieku pētnieki uzskata, ka starp cilvēku un mājas kaķi izveidojušās tik veiksmīgas attiecības vienkārša iemesla dēļ: kaķis, pat jau būdams pieaudzis, savu saimnieku uztver kā kaķumammu, kas viņu baro, kopj, rūpējas par labsajūtu. Tas tāpēc, ka cilvēks kaķi parasti ņem kaķēna vecumā, kas ir jūtīga stadija kaķa attīstībā. Cilvēks turpina par viņu rūpēties, sagādājot viņam pārtiku, ērtības, rotaļas, tāpēc mājas kaķis turpina arī justies kā kaķēns kopā ar savu mammu. Taču arī kaķis izjūtot aizgādību pār cilvēku: kaķis nes saviem saimniekiem medījumu (piemēram, peles, putnus), jo uzskata, ka viņi ir kaķēni, kas vēl neprot medīt. (D.Moriss. Kaķis tuvplānā. R., 2001.,7, 82)

Aptaujāto vidū atradās divi stāsti, kas apliecināja, ka kaķis patiešām var aiziet atpakaļ uz veco dzīvesvietu: „*Kad mēs pārvācāmies no viena ciema uz otru, kaķeni ielikām grozā ar visu viņas kaķēnu. Aptuveni pēc divām nedēļām kaķene pazuda. Nezinu kā viņa izkļuva cauri tiem mežiem, bet pēc mēneša viņa bija klāt vecajā vietā. Acīmredzot viņa gribēja dzīvot labāk tur un viņas mātes instinkts izrādījās vājāks par vēlmi dzīvot pierastajās mājās.*” (Baiba T.1983., Jelgava); Otrs stāstā aprakstītais notikums risinājies 20.gadsimta sešdesmitajos gados stāstītājas bērniībā: „*Man bij' kaķenīte un man bij' kaķenītei bērniņš.(..) Mēs pārvācāmies no Sidgundas uz Ādažiem. Mēs bijām kaķeni ar viņas bērnu ielikuši grozā un apsējuši ar kartupeļu maisu. Bet tas bērns aizmuka pa ceļam, izplēsa maisu. Mēs sēdējām gruzavikā kabīnē un redzējām, ka izlec. Apstājāmies, bet kur tu viņu noķersi krūmā, mežs riņķī...Tēvam bija žēl, teica, ka kaķi uz svešu vietu nevar, viņi ļoti pierod pie savas vietas.*” (Vija P., 1957., Sidgunda, Ādaži)

Intervijās respondentiem tika lūgts, lai uzskaita kādus ticējumus zina. Jautājuma uzdevums, bija izzināt, kādi ticējumi nav zaudējuši aktualitāti mūsdienās. Nepārsteidza, ka tradicionālo ticējumu, kas vēsta par gaidāmu nelaimi, ja ceļu šķērso melns kaķis, atcerējās gandrīz visi aptaujātie. Viena lieta ir zināt, ka pastāv tāds ticējums, bet cita – ievērot to kā zīmi. Tādi, kuri arī ticēja melna kaķa nelabvēlīgajai ietekmei, bija maz, bet zināja stāstīt, kas jādara, lai neitralizētu ļaunumu. Pirmkārt, svarīgi jau censties nepieļaut, ka kaķis šķērso ceļu. Kāda respondente pastāstīja: „*Mana mamma vairāk vai mazāk ir mānīcīga. Reiz, mums šķērsojot apļa veida laukumu, to pa diognāli šķērsoja arī melns kaķis un mamma strauji paātrināja gaitu, lai varētu pāriet laukumu, nešķērsojot ceļu, ko gājis kaķis. Taču arī kaķis nebija nekāds lēnais un draiskā solī turpināja ceļu. Mamma apgāja ievērojamu, gandrīz 50 metru loku, lai neveidotu šo krustu mammas – kaķa ceļos*” (Rūta J., 1987., Īle, Naukšēni) Taču, ja kaķis tomēr pamanījies šķērsot ceļu, tad paliek vēl citi paņēmieni, kā mazināt negatīvo spēku ietekmi. Piemēram: „*Bērniībā bija dažādi paņēmieni, lai izvairītos: pārsplaut pāri tai vietai, kur kaķis gājis, un tad pats var droši iet, vai pagaidīt, lai kāds cits pirmais pāriet*” (Ilze S., 1982., Rīga). Citā atbildē tika sniegts šāds ieteikums: „*(Ja melns kaķis šķērso ceļu – L.P.) zinu, ka jālamājas. Bērniībā mēs ar māsīcu mēdzām tā darīt, lamājāmies, skaļi un jo trakāk, jo labāk. Jokoju, mums jau bērniībā bija nevainīgi – velns, cūka utt. Vēl vajadzēja griezties kaut kā apkārt. Bet tās jau vairāk tādas bērnu izdarības bija.*” (Baiba T., 1986., Krāslava) Un vēl, piemēram: „*...kad biju maziņa un ticēju tam (ticējumam – L.P.), zīmēju ar kāju apli uz ceļa un stājos apļa vidū, lai tas pasargātu no nelaiimes.*” (Sarmīte R., 1985., Cēsis)

P.Šmita apkopotajos ticējumos neparādās ne splaudīšanās, ne rāšanās, lai atvairītu melnā kaķa vēstošo nelaimi, bet doti citi padomi:

Ja kaķis pārskrien pāri ceļam, tas jārauga atdzīt atpakaļ, ar pātagu uzsitot; tad nekas nekaitēs ./K. Lielozols, Nīca. Bērziņš, Ropaži./ 12444.

Ja kaķis pārskrien pār ceļu un viņu atvelk pa to pašu ceļu atpakaļ, tad nelaime nav sagaidāma./K. Kēze, Priekuļi./ 12445.

Izrādās, spriežot no interviju atbildēm, mūsdienās melns kaķis par nelaimi var pavēstīt ne tikai gājējam, bet arī automašīnas vadītājam, kura ceļu dzīvnieks šķērso. Viena aptaujātā atklāj: „*Ar ģimeni braucām uz Latgali, te pēkšņi automašīnas ceļu šķērsoja melns kaķis. Tajā brīdī mēs sapratām, ka brauciens būs neveiksmīgs, un man bija ļoti bail, ka tikai mēs neieklūstam avārijā.*” (Inga L., 1985., Jelgava) Līdzīgu gadījumu atstāstīja arī cita apjautātā, kuras atbildē lasāms arī, kā jārikojas autovadītājam, lai atvairītu nelaimes piepildīšanos: „*Mēs ar mammu vienreiz braucām pa ielu, un melns kaķis pārskrēja pār ceļu. Mēs abas uzreiz automātiski pārspļāvām pār plecu. Tad pamanījām, ka pretī braucošais vīrietis nosmejas par mūsu mānītību...Un tad vēl viens gadījums. Ar draudzeni gājām uz danču vakaru RTU. Netālu no tramvaja pieturas pār ceļu pārskrēja melns kaķis. Es pārspļāvu plecam, bet draudzene – ne. Viņa man atbildēja, ka neticot tādiem māņiem. Vēl šodien viņai to atgādinu, jo dančos viņa izmežģīja kāju un vairākas dienas nogulēja gultā.*” (Ginta L., 1985., Valka)

Mēdz gadīties, ka tie, kuri pirms tam nav ticējuši zīmēm, sāk tām pievērst uzmanību pēc notikumiem, kad tās ir negaidīti piepildījušās. Tā, piemēram, gandrīz kā anekdote skan nākamais stāsts: „*Melns kaķis nes nelaimi. Pirms nepilna gada, veicot teātra pārbraucienu uz Lietuvu, kur notika teātra festivāls, braucot vēl pirms Latvijas – Lietuvas robežas, pāri ceļam pārskrēja melns kaķis. Lielākā daļa no „teātriniekiem” gan pieminēja šo ticējumu, taču neiedomājās nopietni. Nonākuši pie robežas, netikām pāri. Vienam no galveno lomu atveidotājiem radās sarežģījumi ar pasi... Tā, lūk, viss teātra ansamblis no šī robežpunkta atvadījās un laipni tika uzņemti Lietuvā pēc 4 stundām caur citu robežpunktu.*” (Rūta J., 1987., Īle, Naukšēni)

Atbildēs kopumā izcēlās četri ticējumi. Jau bez aplūkotā ticējuma par melno kaķi, mazāk populāri, bet joprojām plaši zināmi, ir šādi trīs ticējumi (sniegti paraugi no P.Šmita „Latviešu tautas ticējumi” (2.sēj., 1940) :

1) *Kad kaķis ēd zāli, tad būs lietus.* /S. Gūberts, 1688./ 12622.

2) *Kaķim mazgājoties, viesi tuvojas no tās puses, pret kuru vērsts kaķa kūkums.* /J. A. Jansons, Vecbrenģuļi./ 12563.

3) *Kad kaķis grib siltumu, tad sagaidāms auksts laiks. /Z. Kozenkranīuse, Ainaži./ 12631.*

Respondentu atbildēs tradicionālie ticējumi atspoguļojās ar individuāliem papildinājumiem, skaidrojumiem un komentāriem, kā tie ir piepildījušies. Pirmo ticējumu minēja divdesmit atbildēs no piecdesmit. Tātad, tas ir otrs populārākais aiz ticējuma par melno kaķi:

„Tas ir taisnība, kad tuvojas lietus, kaķis ēd zāli. Tad, kad vienkārši apēd, tā drusciņ, tad kuņģi tīra, a, ja tā izteikti – tur bišķīt, tur bišķīt pažļembā – tad būs lietus.” (Vija P., 1957., Sidgunda, Ādaži)

„Ja kaķis grauž istabas augus, tad mēs sakām, ka lietus būs.” (Inga L., 1985., Jelgava)

„Kad kaķis ēd zāli, tad līs, bet tas jau laikam nepieciešams viņu māgai.” (Inese G., 1951., Rīga)

Otrs ticējums tika minēts trīspadsmit atbildēs:

„Manai minkai, kad ārā ir auksts, ļoti patīk sildīties pie elektriskajiem radiatoriem vai arī palīst apakšā zem segas.” (Ilze D., 1984., Ādaži)

Trešais ticējums minēts desmit reizes:

„Jo tālāk kaķis mazgājoties taisa loku ap galvu, jo no tālākas vietas nāks ciemiņi.” (Kristīne R., 1982., Ventspils)

„Ja kaķītis mazgājas, tad mājās ciemiņi būs. (Un šis ticējums tiešām ir patiess. Pēc kaķīša mazgāšanās vienmēr atnāk kāds ciemos, kaut vai kaimiņiene uz pāris minūtēm, bet tā gandrīz vienmēr bijis.” (Baiba T., 1985., Krāslava)

Pārējie ticējumi, starp kuriem ir jaunas tradicionālo ticējumu versijas, jauni ticējumi, nepopulāri ticējumi un ticējumi, kuriem nav rodamas atbildes P.Šmita apkopotajos „Latviešu tautas ticējumi” (2.sēj., 1940):

„Runājot par kaķēnu „sūtīšanu uz jūrskolu”, esmu dzirdējusi, ka to nedrīkst darīt jaunas sievietes, ja nē, viņām var nebūt bērnu”

„Ziemassvētkos jānes melns kaķis ap baznīcu, lai nākamajā gadā būtu daudz naudas” (Inita B., 1985., Rugāji)

„Un vispār par mājdzīvniekiem saka, ka tie uzņem sava saimnieka slimības, tādējādi mēģinot palīdzēt savam saimniekam.” (Ilze S., 1982., Rīga)

„No kaķa vilnas uzadītas zeķes ārstē reimatismu.” (J.B., 1940., Latgale)

„Rudi kaķi nesot naudu.” (Sarmīte R., 1985., Cēsis)

„Ja raibs kaķis pārskrien tev no kreisās puses uz labo pusi, tad tas nozīmē, ka iespējams, ka tev būs naudas pieaugums.”

„Ja balts kaķis pārskrien no kreisās uz labo pusi, tas nozīmē, ka dzīve ies uz priekšu! Ir arī tā gadījies, ka kaut kas nav gājis tā, kā gribētos, bet te pēkšņi pārskrien balts kaķis pāri ceļam un dzīvē sākas labāki laiki!” (Lelde L., 1985., Viesīte)

„Kaķis noņem kaulu sāpes.”

„Kaķis pats ielec klēpī tad, kad jūt, ka cilvēkam ir slikti.” (Kristīne R., 1982., Ventspils)

„Pirms iet jaunā mājā, dzīvoklī, jāpalaiž kaķis, lai attīra gaisu no visa ļaunā, lai saimniekiem labi dzīvojas.” (Marija A., 1948., Ludza)

„Ja sastop baltu kaķi, kuram viena zila, otra zaļa acs, tad tas nes laimi.” (Laima P., 1985., Lielvārde)

„Ja kaķim ir gaiši, gaiši zilas acis, viņš ir kurls.”

„Ja saimniekam pieder pilnīgi melns kaķis, tas nes šim saimniekam bagātību.”

„Ja mincis nav izstiepies gultā, bet ērti iekārtojies istabas stūrī, tur noteikti ir ādere!!!” (Ilga J., 1985., Iecava)

„Ja kaķis guļ uz palodzes, būs silts.” (Elīna A., 1985., Ādaži)

„Kaķim ir deviņas dzīvības, jo tas vienmēr krīt uz kājām.” (Ruta G., 1986., Dviete)

„Ja kaķis neēd kādu ēdienu, tad tas nav labs veselībai.” (Dina B., 1986., Dzērbene)

Tēzes

- Cilvēkam raksturīga tieksme kolonizēt dabu. Dzīvnieka pieradināšana ir viena no fiziskām dabas kolonizēšanas izpausmēm. Tas, kas netiek apgūts un izprasts, tiek skaidrots ar pārdabisko un atrod vietu mītiskajos priekšstatos. Tādējādi folklorā ir pakļauta antropocentriskajam skatījumam. Ja praktiskajā dzīvē attiecības ar kaķi ir skaidri definētas uz abpusēja labuma pamata (kaķis apsargā cilvēka pārtikas krājumus, turpat atrodot barību arī sev), tad garīgajā – tās zaudē konkrētību kaķa pretrunīgās dabas dēļ. No vienas puses kaķis ir miermīlīgs mājdzīvnieks un cilvēka sabiedrotais, bet no otras – , saglabādams plēsēja instinktus, nerada uzticību. Šīs nenoteiktās attiecības folklorā atspoguļojas kaķa tēla daudznozīmībā.

- Iespējams, kaķis kā mājdzīvnieks Latvijas teritorijā ienācis laika periodā 5. – 9. gs. m. ē. Attiecīgajā laika periodā tam bijuši šādi priekšnoteikumi:
 - 1) Lielās tautu staigāšanas rezultātā jaunu iedzīvotāju pieplūdums baltu zemēs – kaķis kā kustamais īpašums varēja ienākt līdz ar viņiem;
 - 2) dzelzs apstrādes nostiprināšanās veicināja zemkopības attīstību: lauku apstrāde un ražas novākšanas metodes kļuva efektīvākas, tika veidoti lielāki pārtikas krājumi, kuru tuvumā savairojās grauzēji, kas veicināja mājas kaķa izplatīšanos;
 - 3) tirdzniecisko sakaru attīstība gan Eiropas zemēs, gan Baltijas reģionā – kaķis ienācis tirdzniecisko sakaru gadījumā.

- Izcelšanās teika vēsta, ka kaķis esot cēlies no cimda. Izsekojot cimda un kaķa kopējām īpašībām, atklājas priekšstati par kaķi kā materiālu priekšmetu, savukārt roka, kas ir ciešā saistībā ar cimdu, tās semantiskā nozīmē atspoguļo senču priekšstatus par kaķa dabu. Par kaķa uzdevumu, kādam Dievs to paredzējis, atklāj trešais atslēgas vārds „susuriņš”. Tiek secināts, ka jaunā, tikko radītā parādība „kaķis” mītiskās domāšanas pasaulē adaptēta caur šiem jau iepriekš apzinātiem priekšmetiem. Tāpēc izcelšanās teika dziļākā būtībā vienota ar mīklu – senāko pasaules izzināšanas veidu. Teikas uzbūvē var saskatīt divdaļīgo mīklas principu *jautājums-atbilde*. Kaķa radīšana teikā salīdzināma ar jautājuma formulēšanu, bet radīšanas rezultātu kaķi – ar atbildi.

- Atšķirībā no teikas, mīklā nav sižeta, tikai vieni atslēgas vārdi, uz kuriem gulstas visa semantiskā slodze, tāpēc mīkla jo koncentrētāk atspoguļo pasaules radīšanas modeli. Mīklai piemīt nepārtrauktība: katrs jautājums ir jaunas atbildes sākums, un atbilde ir jauna jautājuma sākums. Mītiskajā domāšanā punkts starp beigām un sākumu ir mīts, tad kārtējā mīklas minēšana ir pasaules pārradīšana, t.i., priekšmeta *atņemšana* haosa stāvoklim, tā kosmizēšana Saskaņā ar mīklas principu, atbilde ir iekodēta jau jautājuma daļā: atbilde ar koda vārdu veido metaforu. Latviešu mīklās kaķis visbiežāk tiek *kodēts* saistībā ar pelēm, piemēram, kā „peļu pūrs”. Tiek secināts, ka priekšstatos par sakārtotu pasauli, kaķis un peles bija nedalāma vienība.

- Pasakās ir sniegta tēlu sistēma, kas ļauj analizēt viena tēla raksturu attiecībā pret citu un atklāt viena vai otra būtību. Pasakā „Zvēri slēpjas no kaķa” atklājas kaķa attiecības

gan ar cilvēku, gan attiecības ar meža zvēriem. Attiecības ar cilvēku stāsta par kopīgo kaķa un cilvēka interesēs, savukārt kaķa un meža zvēru attiecības atspoguļo kaķa pārākumu. Meža zvēru un kaķa attiecības tiek apskatītas bināro opozīciju aspektā. Tiek atklāts, ka dzīvnieki ir filozofiski pretēju pasaulu pārstāvji. Kaķis pārstāv kultūras pasauli (jo dzīvo ar cilvēku), turpretim meža zvēri pārstāv dabas pasauli. Kaķa spēks slēpjas viņa individualitātē, turpretī meža zvēri spēcīgi ir tikai kopā. No filozofiskā viedokļa raugoties, kaķis pārstāv jauno laiku domāšanas veidu, savukārt meža zvēri iemieso arhaiskās sabiedrības uzbūves modeļus ar tam raksturīgo domāšanu. Tās ir divas atšķirīgas pieredzes, no kurām vienai lemts zaudēt. Visās dzīvnieku pasakās attiecībās starp meža un mājas dzīvniekiem, darbojas viens likums: vienmēr uzvar mājas dzīvnieki. Tas ir loģiski, jo tie ir cilvēka pasaules izteicēji. Kaķis šajā pasakā iemieso ideju par jaunu kultūrlaikmetu.

- Dažās dzīvnieku pasakās kaķa tēls asociējams ar jokdari triksteru. Viena no galvenajām triksteru īpašībām ir ēdiena kārošana, citu izmantošana savu mērķu sasniegšanai, muļķīgu padomu sniegšana ar nolūku izjokot vai gūt labumu. Pasakā „Zvēri iet grēkus sūdzēt un iekrīt bedrē” triksters kaķis tiek sastatīts ar klasisko triksteru latviešu folklorā – lapsu. Tiek atklāts, ka triksters-kaķis pilnībā neatbilst izpratnei par klasisku triksteru. Kaķis kā kultūras pārstāvis triksteru personāžā ievieš nozīmīgas korekcijas. Tā kā kaķis ir cilvēka aizgādībā, tad ēdiens viņam nav primārs, kā tas ir klasiskajam triksteram. Triksters-kaķis enerģiju velta joku taisīšanai, citiem vārdiem, viņš bauda dzīvi, aizmirstot eksistenciālas problēmas. Saskaņā ar autoru uzskatu, ka folklorā ir cilvēka antropocentriskā skatījuma projekcija, tiek izteikts pieņēmums, ka triksteru-kaķa tēlā iemiesojas cilvēka sapnis par bezrūpīgu dzīvi.
- Tradicionālajā maģijā – ticējumos un buramvārdos – kaķis parādās kā neviennozīmīgs tēls. Ticējumos, kas saistīti ar praktisko dzīves pusi, kaķis uztverts kā ieguvums, kas veicina *laimes ienākšanu* mājās. Tāpēc tam nedrīkst darīt pāri, lai nepārstādot ķert peles. Līdz ar to kaķis atrodas privilēģētākā stāvoklī nekā suns. Kā slikta zīme tiek saprasta, ja kaķis ir neaktīvs. Kaķis prot arī nolādēt un pareģot nelaimi. Attiecībā pret suni, kaķis tiek nostatīts kā kaitnieks. Īpašs burvju spēks piedēvēts melnam kaķim. Melns kaķis palīdz veidot kontaktu ar paralēlo pasauli. Šķiet, ka melna kaķa ļaunā būtība ir ienākusi kristietības iespaidā.
- Folklorā ir neatdalāma no cilvēka, tāpēc tā mainās līdz laikam, taču pamatprincips – apkopot spriedumus par pasauli – nemainās. Folkloras tekstā koncentrētā veidā atspoguļojas tautai raksturīgais redzējums, tāpēc ne tikai tradicionālās folkloras teksts, bet arī mūsdienu teksts, stāsta par tautas priekšstatiem. Autoru savāktajā materiālā atklājās, ka mūsdienu folkloras priekšstatos kaķis saglabājis būtību, kāda rasta interpretētajos tradicionālās folkloras tekstos. Apkopojot savāktu informāciju, tika secināts, ka parādījušies daži ļoti būtiski jaunumi. Mūsdienās cilvēki tic, ka kaķim piemīt spēks labvēlīgi ietekmēt cilvēka garīgo un fizisko veselību. Pamatā ir trīs priekšstati: kaķa klātbūtne, īpaši murrāšana palīdz cilvēkam atgūt psiholoģisko līdzsvaru; uzguļoties uz cilvēka slimības skartajām vietām, ārstē; guļ uz āderēm, tā cilvēkam vēstot par enerģētiski nelabvēlīgajām zonām viņa mājoklī.

Literatūras saraksts

Avoti

1. Ancelāne A. Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas – Rīga: Zinātne, 1991
2. Ancelāne A. Mīklas. – Rīga: Zinātne, 1996
3. Arājs A., Medne A. Latviešu pasaku tipu rādītājs. – Rīga: Zinātne, 1977
4. Ezeriņa A., Laua A., Veinberga S. Latviešu frazeoloģismu vārdnīca. 1.sēj. – Rīga: Avots, 1996
5. Latviešu tautas mīklas, sakāmvārdi un parunas – Rīga: Avots, 1998
6. Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. 1.sēj. – Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1939
7. Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. 2.sēj. – Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940
8. Šmits P. Latviešu pasakas un teikas. 1.sēj. – Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1925
9. Šmits P. Latviešu tautas ticējumi. 2.sēj. – Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1940

Elektroniskie resursi

1. Mākslīgā intelekta laboratorija – www.ailab.lv – Latviešu folkloras/P. Šmits "Latviešu tautas ticējumi" IV sējumi (1940–1941)
2. Mākslīgā intelekta laboratorija – www.ailab.lv – Latviešu folkloras/P. Šmits „Latviešu tautas pasakas un teikas” XV sējumi (1925–1937)/Pasakas un teikas/Zvēru pasakas
3. Virtuālais Dainu skapis – www.dainuskapis.lv
4. Latviešu sakāmvārdu datorfonds – <http://www.lfk.lv/sakamvardi/index.html>
5. Valkovska L. Jūs braucat uz Černobiļu. Sestdiena//Laikraksts „Diena” publicēts 21.04.2007.(apskatīts 21.04.2007): <http://www.diena.lv/lasit.php?id=303155>
6. Ziņu portāls „Delfi” – komentārs publicēts 11.05.2007. (apskatīts 19.05.2007.): <http://buvnieciba.delfi.lv/forums/read.php?34,5556,60062>
7. Tildes sinonīmu datorvārdnīca 2005. Tildes Birojs

Teorētiskā literatūra

1. Bamblauskas A. Senosios Lietuvos istorija 1009–1795. – Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005
2. Bahtins M. Karnevāls un literatūras karnevalizācija//Grāmata nr.6. – Rīga: Grāmata, 1991
3. Case L. Felis silvestris to Felis catus: Domestication//The Cat. – Iowa: Blackwell Publishing Company, 2003
4. Erdmane S. Mīklas latviešu folkloras kontekstā//Kultūras krustpunktu meklējumi. – Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998
5. Franklin A. Animal&modern cultures: A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity. – Trowbridge: SAGE Publications, 1999
6. Graudonis J. (proj. vad.) Latvija senākā vēsture. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001

7. Iltene A. (red.) Latviešu mitoloģija//Mitoloģijas enciklopēdija. 2.sēj. – Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1994
8. Kūle M., R. Kūlis Filosofija. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1998
9. Kursīte J. Mītiskais laiks latviešu folklorā//Mītiskais folklorā, literatūrā un mākslā. – Rīga: Zinātne, 1999
10. Maggitti P. Guide to a Well-Behaved Cat. – New York: Barron's Educational Series, 1993
11. Moriss D. Kaķis tuvplānā – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2001
12. Ozola S. Binārie pretstati latviešu folklorā//Kultūras krustpunktu meklējumi. – Rīga: Latvijas Kultūras akadēmija, 1998
13. Ozoliņš G. Trikstērs latviešu tautas dzīvnieku pasakās//Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: Rakstu krājums 8. – Liepāja: LPA, 2003
14. Radiņš A. Ceļvedis Latvijas senvēsturē. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1996
15. Rubenis A. Ētika XX gadsimtā: Praktiskā ētika. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1996
16. Rubenis A. Viduslaiku kultūra Eiropā. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1997
17. Straubergs K. Latviešu tautas paražas. – Rīga: Latvju grāmata, 1944
18. Straubergs K. Pār deviņi novadiņi. – Rīga: Zinātne, 1995
19. Stubavs A. Ķenteskalns un apmetne. – Rīga: 1976
20. Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1997
21. Радин П. Трикстер: исследование мифов североамериканских индейцев. – Санкт-Петербург: Евразия, 1999
22. Цивьян Т. В. Отгадка в загадке: разгадка загадки?//Исследования в области балто – славянской духовной культуры. Загадка как текст 1. – Москва: Индрик, 1994

Elektroniskie resursi

1. Valsts valodas komisijas mājaslapa – Vēsturiskie Latvijas reāliju nosaukumi. Profesiju nosaukumi. Nodarbošanās./Latvijas nacionālo reāliju standartizēts tulkojums ES oficiālajās valodās/Latviešu valodas pētniecība/ (apskatīts 14.04.2006): www.vvk.lv/index.php?sadala=166&id=447
2. Березкин Ю.Е.Трикстер как серия эпизодов//Труды факультета этнологии.СПб:ИДПО "Европейский университет в Санкт-Петербурге" – Humanitāro zinātņu portāls „Ruthenia” (apskatīts 01.02.2007): <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin2.htm>
3. Pickrell J. Oldest Known Pet Cat? – National Geographic ziņas, publicēts 08.04.2007.(apskatīts 21.04.2007):http://news.nationalgeographic.com/news/2004/04/0408_040408_oldestpetcat.html Tildes sinonīmu datorvārdnīca 2005.
4. „Vikipēdija” – Brīvā enciklopēdija (Wikipedia, the free encyclopedia) (apskatīts 23.04.2007): <http://en.wikipedia.org/wiki/Bastet>
5. Informatīva mājaslapa kaķu turētājiem (apskatīts 23.04.2007): <http://www.kotikoshka.ru/cats/history/>
6. Ancelāne A. no ievada „Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas”, 1991 – Latvijas izglītības un informatizācijas sistēma: www.liis.lv/folklor/folkloristika/teor/ancelane1.htm

Bakalaura darbs „Kaķis latviešu folklorā tradicionālos un mūsdienu priekšstatos“ izstrādāts LU Filoloģijas fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autore: Linda Podajurova

Rekomendēju bakalaura darbu aizstāvēšanai.

Vadītāja: Dr. philol. prof. Janīna Kursīte - Pakule

Recenzente: asoc.prof. Ieva Kalniņa

Darbs iesniegts Baltistikas nodaļā 21.05.2007.

Lietvede: Maija Isoda

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījumu komisijas sēdē:

Komisijas sekretārs/-e: